

рожнім бочкам з-під олії. Кожну машину збирали 30 людей за шість-сім годин, і 250 таких спусти-ли на воду уздовж південно-східного узбереж-жя Франції. Крім того, на узбережжі біля Дувра побудували фальшивий склад пального – із де-рев'яних дошок, будівельних риштувань і старих каналізаційних труб. Із висоти 20 000 футів він виглядав, як справжній (Даунінг, Т. 2024).

Ніч надала унікальні можливості для реалі-зації фізичного обману – через гучномовці від-творювали записи шуму з авіаційних двигунів, зроблені завчасно. Автомобільні фари встанов-лювали на візках, що їздили вночі по фальшивих злітно-посадкових смугах, імітуючи зліт і посад-ку літаків для розвідувальних літаків люфтваф-фе. Для позначення цих аеродромів, на яких вдень стояли «справжні» літаки, зроблені лише з брезенту і трубок, використовували спеціальні ліхтарі, що називалися «Qlights». Було створено 65 оманливих об'єктів, що зображували аеродро-ми, порти і місця збору, щоб надати докази ді-яльності FUSAG і відволікти німецькі бомбарду-вальники від справжніх місць базування літаків (Dopovan, M. 2002, p. 10).

Другою частиною плану «Бодігард» була опе-рація «Айронсайд», що передбачала передачу противнику неправдивих відомостей про те, що вторгнення союзних військ почнеться у західній частині Франції американськими військами, пе-рекинутими зі США та Азорських островів. Кон-кретною метою «Айронсайд» було скувати 17-ту дивізію СС і 11-ту танкову дивізію, розгорнутих на півдні Франції (Operation Ironside). План був повністю реалізований через подвійних агентів без підтримки фізичного обману.

Третя частина – операція під кодовою назвою «Коперхед» (Operation Copperhead) спрямову-валася на демонстрацію можливого вторгнення англійських військ через Середземне море під командуванням британського генерала Б. Монт-гомері. Щоб привернути увагу німецької розвід-ки, у травні 1944 р. було широко розрекламовано візит командувача 21-ї групи армій Союзників генерала Бернарда Монтгомері до Гібралтару і Північної Африки, але його роль виконував ав-стралійський актор М. Е. Кліфтон-Джеймс, а сам командувач займався підготовкою військ до висадки у Нормандії (операція під кодовою наз-вою «Нептун»). Це мало натякнути німцям, що вторгнення заплановано здійснити дещо пізніше, оскільки воно навряд чи відбудеться за відсутно-сті Монтгомері.

Четвертою частиною задуму «Бодігард» була операція «Цепелін» (Operation Zeppelin), суть якої полягала в тому, щоб привернути увагу Гітлера до Балкан, де англо-американські війська наприкін-ці весни 1944 р. нібито мали почати наступ. Мета операції – змусити німецьке командування зняти частину своїх боєготових дивізій із укріплень ат-лантичного валу і перекинути їх до Болгарії.

Операція була спланована і реалізована за допомогою візуального обману і дезінформації, проводилася в п'ять етапів з лютого по липень 1944 року. Історія, що стоїть за кожним етапом, розвивала різні загрози вторгнення у Грецію, Ал-банію, Хорватію, Туреччину, Болгарію і Фран-цію, а умовна британська 12-та армія готувалася до висадки морського десанту з Північної Афри-ки на Балкани за підтримки радянського сухопут-ного вторгнення в Албанію і польських військ, розгорнутих із Італії.

Подвійні агенти передавали повідомлення про пересування військ. Створювалися фіктивні фор-мування в Італії та Лівії, велися радіопереговори і пошуки місцевих гідів і карт, як при підготовці до справжнього вторгнення.

Відомості розвідки про наростання загрози з боку англійських військ у Греції, перспектива окупації англо-американськими військами Італії та вихід її з війни, а також реальна загроза захо-плення румунських нафтових підприємств ра-дянськими та британськими військами виклика-ли у Гітлера надзвичайне занепокоєння. З огляду на важливість для німецької армії постачань із Румунії нафтопродуктів, фюрер наказав напра-вити туди частину резервів, послабивши оборон-ні можливості німецьких військ, дислокованих у Нормандії.

«Цепелін», переконавши німців у загрозі не-великих вторгнень, досягла своєї головної мети – скувати німецькі війська (25 дивізій) у регіоні до вторгнення в Нормандію.

Таким чином, операції «Фортитюд», «Ай-ронсайд», «Коперхед» і «Цепелін» й три десятки операцій тактичного масштабу, що вирішували окремі завдання і посилювали кожну з перших чотирьох, становили досить заплутану мережу. Частина з цих секретних операцій мала створити у німецького командування хибне уявлення про місце і терміни майбутнього вторгнення Союзни-ків. Інші операції мали змусити його зняти части-ну дивізій із західного напрямку, перекинути їх до Норвегії та на Балкани, і таким чином посла-бити оборону в Нормандії, де планували висадку експедиційних військ.

План операції «Бодігард» відрізнявся від інших операцій своїм стратегічним розмахом. Він охоплював простір від Північної Норвегії до Чорного моря і залучав значну кількість різноманітних сил, засобів і способів введення противника в оману. Планувалося використовувати перевірені способи стратегічного обману: перебільшення сил армії, створення вигаданих військових з'єднань, залучення подвійних агентів і деякі інші технічні прийоми (Лота, В. 2014, с. 69).

Про те, які прийоми використовували співробітники відділу LCS, докладно розказано в роботах англійських і американських авторів, які й сьогодні продовжують ретельно вивчати цю операцію, вважаючи її значним досягненням воєнного мистецтва.

Співробітники відділу LCS вміло поєднували різні прийоми військової хитрості, спочатку передавали німецькій розвідці достовірні відомості, а потім і вигадані факти. Вміло маніпулюючи ними, британці створили систему «контрольованого витоку» інформації, змусили противника повірити у те, чого насправді не було (Taveres, E.S. 2001, р. 5).

Особливу роль в обмані противника відіграла спеціальна група британських розвідників і контррозвідників «Комітет XX», який керував діяльністю агентів німецької військової розвідки, виявлених британською контррозвідувальною службою (MI5), і які працювали під її контролем (Лота, В. 2014, с. 70).

Навесні 1944 р. «Комітет XX» приєднали до відділу LCS, і його можливості були використані для передачі в Берлін дезінформації стратегічного характеру, пов'язаної з підготовкою вторгнення військ Союзників у Нормандію.

За оцінкою британських дослідників, найважливішу роль у передаванні німецькій розвідці неправдивих відомостей відіграв іспанець Хуан Пуйоль Гарсія, агент під псевдонімом Гарбо (Donovan, M. 2002, р. 11), який керував агентурною групою у складі 27 агентів, які також перебували під контролем британської контррозвідки. Ключовими подвійними агентами британської розвідки були Наталія Сергєєва (псевдонім «Скарб»), Душан Попов («Трицикл»). Дані про підготовку вторгнення до Норвегії та підготовку 4-ї британської армії поширили подвійні агенти Джон Моу (псевдонім «Матт») і Тор Глад («Джефф»), які працювали на MI5. Неправдиву інформацію передавали через подвійного агента абвера Брута, офіцера польських ВПС, завербованого німецькою розвідкою та переверованого

британцями (Операция “Бодигард”: самая масштабная и изобретательная...2021).

Різними каналами співробітники відділу LCS розповсюджували відомості про нібито реальні дії командування Союзників. Агенти німецької розвідки, які діяли у Нью-Йорку, Стамбулі, Стокгольмі, Лісабоні та інших містах, направляли у штаб відомості про підготовку англо-американських військ до форсування каналу Ла-Манш. Розрахунок був на те, що відомості одного агента підтверджувалися інформацією, що ставала відомою іншому джерелу або кадровому розвіднику. Цей змодельований відділом LCS інформаційний потік відомостей вводив в оману керівництво німецької розвідки, вище командування вермахту та особисто Гітлера.

Використання можливостей подвійних агентів для введення противника в оману було лише одним зі шляхів передачі у Берлін неправдивої інформації.

Другим, не менш ефективним, способом обману противника було використання радіозв'язку між штабами з'єднань, що нібито концентрувалися у районах майбутніх бойових дій. Інтенсивний радіообмін між штабами союзних військ в умовах постійного контролю ефіру німецькою радіорозвідкою викликав пильну увагу до місць дислокації штабів, що мали керувати діями сил вторгнення.

Третім напрямом, що мав забезпечувати успіх операції «Бодігард», було радіоперехоплення повідомлень, якими обмінювалися штаби німецької армії, і їх дешифрування. Співробітники британської дешифрувальної служби у штаб-квартирі в Блетчлі-парку, неподалік Лондона займалися дешифруванням, перекладом і аналізом відомостей, перехоплених із німецьких каналів зв'язку. До кінця війни штат співробітників налічував майже 10 000 осіб. Про те, що британські зломщики кодів отримали можливість читати секретні повідомлення, зашифровані на машині «Енігма», у Берліні не здогадувалися. Ця обставина була ще однією важливою умовою, що мала забезпечити успіх операції «Бодігард» (Лота, В. 2014, с. 73).

Британці контролювали не лише інформацію, що надходила до німців, а й мали можливість визначати точний ступінь віри німців у правдивість отриманої інформації. Це було пов'язано з двома факторами: по-перше, британська розвідка повністю контролювала усіх німецьких агентів в Англії, по-друге, мала можливість читати зашифровані німецькі повідомлення, часто так само швидко, як і їхні адресати (Donovan, M. 2002, р. 6).

Організацію візуального обману противника здійснювали силами Комітету спеціальних операцій і підкріплювали реальними діями британських військ. Згідно з планом «Бодігард» до Норвегії закинули кілька груп британських командос, у завдання яких входило проведення на норвезькій території диверсійних операцій проти німецьких військових об'єктів, що не залишилося поза увагою вищого німецького командування.

Численні обманні візуальні прийоми, пов'язані з імітацією та демонстрацією діяльності фальшивої армії FUSAG, іншої інфраструктури і військ за допомогою надувних макетів, хибних об'єктів виправдали себе – проведені заходи мали успіх. Вони привертали увагу німецької бомбардувальної авіації, і вона не помічала активної підготовчої роботи до форсування каналу Ла-Манш у районі французької Нормандії, де реально йшла інтенсивна підготовка до операції «Нептун», що була частиною операції «Оверлорд».

Під час проведення операції «Фортитюд Південь» широко використовували технічні засоби. Імітували активний радіообмін між штабами армій, що входили до складу FUSAG. Повідомлення, що передавалися, кодували слабо захищеними шифрами та кодами, що могли бути легко розкриті німецькими дешифрувальниками. Із цих повідомлень німецька розвідка отримувала відомості про перекидання військ, їх концентрацію, навчання, що проводилися, підготовку переправних засобів та іншу важливу розвідувальну інформацію. Як канал дезінформації використовували мережу військової поліції, яка у своїх доповідях повідомляла штабам про затримання п'ятих солдатів та частинам їх приписання (Лота, В. 2014, с. 138).

Певною мірою використовуючи можливості англійської радіорозвідки, відділ LCS здійснював контроль за ефективністю проведених обманних заходів і трюків. Широкого застосування набули технічні обманні новинки, зокрема в операціях «Титанік», «Гліммер» і «Таксабл», що становили повітряний та морський компоненти операції «Бодігард».

Повітрянодесантна компонента операції «Фортитюд Південь» була реалізована під час операції «Титанік» – серії із чотирьох відволікаючих маневрів тактичного масштабу, проведених фахівцями британської Спеціальної повітряної служби і Королівськими військово-повітряними силами у районі Карантана в окупованій німцями Франції, по введенню німців в оману, змусивши їх повірити, що Союзники готуються до великої повітряної висадки у цьому районі (6–10 червня 1944 р.).

- «Гліммер» і «Таксабл», за допомогою відбивачів «Window» (метод створення перешкод радарам смужками фольги), що скидалися з літаків над Ла-Маншем, а також чотирьох ескадрилій королівських ВПС та 18 катерів ВМС, що буксували повітряні кулі з апаратурою «Moonshine» для створення перешкод і стандартне бездротове обладнання (для передачі фальшивого трафіку), імітували наближення великого флоту висадки морського десанту на узбережжя Франції у районі Паде-Кале;
- «Повітряна сигара» – система радіоелектронної протидії часів Другої світової війни для глушіння радіостанцій люфтваффе «земля-повітря» була спрямована на радіоелектронне придушення засобів системи управління ППО вермахту до початку та під час висадки військ у північно-західній Франції шляхом впливу на їхні приймальні радіоелектронні прилади радіоперешкод;
- «Титанік» – висадка невеликих груп спеціального призначення SAS і 500 фіктивних парашутистів у районах, віддалених від пляжів висадки «Нептуна» для «Оверлорд», щоб переконати німців, що вторгнення поширюється на більшу територію, і таким чином відвести війська з фактичної зони вторгнення.

Манекени-муляжі парашутистів (кодова назва «Руперти») (Moody, S. 2019) мали порожні голови, руки і ноги з мішковини, в які були вмонтовані невеликі вибухові речовини із годинниковим механізмом не лише для знищення манекена, а й для імітації солдата, який спалює свій парашут. Шумовий генератор, так званий «Шилохвіст», імітував тріск пострілу гвинтівки і був прикріплений позаду парашута. Операція «Титанік I» імітувала висадку однієї повітрянодесантної дивізії на північ від р. Сени. Метою операції було відвернути резерви противника з півдня Сени на північ. Було скинуто 200 муляжів, а також шумові пристрої та групи Спеціальної повітряної служби, які проводили невеликі атаки і перерізуали комунікації, тим самим посилюючи сприйняття масштабу повітрянодесантної атаки.

До операції «Титанік II», що мала затримати рух місцевих резервів на захід до пляжів висадки Союзників, задіяли 50 муляжів парашутистів і шумоглушників. Операцію «Титанік III» для відвернення німецьких військ від контратаки на південний захід від Кана проводили із такою ж кількістю муляжів і шумоглушників. Вона мала бути виконана спільно з висадкою 6-ї повітря-

нодесантної дивізії. Останньою відволікаючою висадкою була операція «Титанік IV». Планувалося, що вона відверне сили контратаки навколо Сен-Ло на заході. Було використано ще 200 муляжів, доповнених шумоглушниками. Також були скинуті дві групи SAS, щоб посіяти хаос і підтвердити чутки про масову висадку парашутистів (Baker, R. 2007).

Це однією операцією обману, схожою на «Гліммер» і «Таксабл», без повітряного компонента, але з використанням радіолокаційних контрзаходів, була операція «Великий барабан». Спеціальній оперативній групі, що складалася усього з чотирьох моторних катерів захисту гавані, було доручено відволікти увагу на західному фланзі, щоб ще більше заплутати німців щодо реальної ширини району висадки десанту (Operation Big Drum).

«Гліммер», «Таксабл» і «Великий барабан» були складними у виконанні, вимагали координації повітряних і військово-морських сил. Операція «Таксабл», розпочата за поганих погодних умов, не мала бажаного ефекту і не викликала жодної значної реакції з боку німців. Реакція на «Гліммер» була більш багатообіцяючою, адже німці почали вважати, що існує реальна загроза. Водночас немає жодних доказів того, що «Великий барабан» викликав якусь конкретну реакцію.

Операція «Титанік», коли гумові муляжі були скинуті по усій Нормандії, неабияк збентежила німецькі війська. Імітаційні парашутисти додали невизначеності, що виникла в ніч із 5 на 6 червня, коли справжні повітрянодесантні війська висадилися далеко від передбачуваних для цього зон. Відповідно, не було чіткого уявлення про те, якими будуть початкові дії операції «Оверлорд».

Загалом у межах операції «Бодігард» навесні 1944 р. співробітники відділу LCS і Комітету спеціальних операцій провели 35 операцій і обманних заходів різного рівня. Усі вони були спрямовані на досягнення головної мети – знизити можливості вищого німецького командування адекватно реагувати на виникаючі загрози вторгнення англо-американських військ у межі континентальної Європи (Donovan, M. 2002, p. 3).

У рамках операції «Бодігард» з боку Червоної армії планувалося провести операцію з кодовою назвою «Напад» (Лота, В. 2014, с. 219–220), під час якої передбачалося підготувати та здійснити цілу низку заходів, зокрема змусити противника повірити у «наступ» Червоної армії на Північну Фінляндію або Норвегію у взаємодії із англо-американськими військами, що групувалися з таки-

ми ж завданнями у Шотландії, Північній Ірландії та Іспанії.

Для цього англо-американські сили демонструють зосередження військ: до шести дивізій у Шотландії та Північній Ірландії, однієї дивізії і п'яти десантних батальйонів – в Ісландії. Крім того, силами однієї дивізії готують напад на Нарвік із Ісландії і однієї дивізії – із Шотландії, на Ставангер – силами п'яти дивізій із Шотландії. Генеральний штаб Червоної армії у взаємодії з англо-американськими силами намічає Петсамо, Кіркенес, Берлевог об'єктами нападу, із терміном готовності – 1 травня 1944 року.

У розроблених Генеральним штабом Червоної армії проєктах директив командуванню Карельського фронту та Північного флоту вказували конкретні заходи для виконання.

Командуванню Карельського фронту пропонувалося виділити 3–4 стрілецьких батальйони для спільних навчань із Північним флотом із підготовки до передбачуваної десантної операції, віддати розпорядження на підготовку топографічних карт узбережжя Північної Норвегії та організувати вивчення їх офіцерським складом, а також проводити роз'яснювальну роботу серед особового складу.

Командуванню Північного флоту пропонувалося здійснити зосередження транспортів і десантних суден у Мурманському порту та в бухтах Кольської затоки, організувати дообладнання двох транспортів для десанту та організувати проведення тренувальних навчань особового складу сухопутних частин у посадці та висадці на транспортні судна, бойові кораблі та висадочні засоби.

У проєктах директив командування наказувало організувати періодичні польоти розвідувальної авіації із проведенням фотозйомки узбережжя Північної Норвегії від Водсе до Берлевог, а також висадку розвідувальних груп і окремих розвідників на узбережжі від Варде до Берлевог. При цьому акцентувалося на досягненні максимальної інтенсивності дій розвідувальної авіації в останніх числах квітня. Також пропонувалося посилити радіообмін між радіостанціями флоту та армійськими радіостанціями, розпускати чутки, що десантна операція є частиною загального плану наступу у взаємодії з англо-американськими військами. Додатково противнику передавали інформацію про виїзд офіцерів зв'язку Червоної армії до Шотландії для роботи у штабі 4-ї англійської армії нібито для координації дій проти Північної Норвегії.

Крім того, радянському командуванню пропонувалося здійснити низку хибних заходів для

демонстрації підготовки наступу Червоної армії на Балкани. Для цього через дипломатичні канали розповсюджували версію про звернення Болгарії до Радянського Союзу за військовою підтримкою, згода на яку підкріплювалася хибною підготовкою морської десантної операції із вторгнення на Балкани через узбережжя Болгарії та Румунії, плануванням інтенсивного бомбардування Констанци та Плоєшті, чутками про допомогу югославської армії маршала Тіто людьми та військовими засобами. Радянська преса публікувала матеріали про переваги наступу Союзників на Балкани (Лота, В. 2014, с. 215).

Радянська складова операції із містифікації та обману противника «Напад» була реалізована майже повністю. Проте вона зазнала певних змін, пов'язаних із успіхами Червоної армії під час ведення наступальних операцій у напрямку румунського та угорського кордонів, що створило безпосередню та більш відчутну загрозу Румунії та Південно-Східній Європі, ніж інсценування десантної операції. У бойових діях проти Червоної армії противник задіяв 115 дивізій, 35 із яких було розгромлено (Лота, В. 2014, с. 227).

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що операція «Бодігард» була наймасштабнішою спеціальною дезінформаційною операцією з містифікації та обману, підготовленою та успішно проведеною союзниками по антигітлерівській коаліції у роки Другої світової війни. Завдяки їй вдалося ввести противника в оману відносно місця, термінів та сил висадки десанту на побережжя Нормандії, зафіксувати німецькі війська, змусивши резерви підтягуватися фрагментарно і практично паралізувавши здатність Гітлера приймати рішення під час висадки у Нормандії і протягом кількох тижнів після неї.

Стратегічний розмах плану операції охоплював простір від Північної Норвегії до Чорного моря. Для конкретизації та концентрації зусиль та ресурсів було розроблено шість операцій оперативного рівня. Західні Союзники провели опера-

ції «Фортитюд Північ», «Фортитюд Південь», «Айронсайд», «Коперхед», «Цепелін», а радянський Генеральний штаб – операцію «Напад» та майже 30 операцій тактичного рівня, що доповнювали та поширювали можливості перших. До операцій біли задіяні колосальні людські та матеріальні ресурси, а також перевірені способи стратегічного обману: перебільшення сил армії, створення вигаданих військових формувань, використання подвійних агентів та застосування технічних засобів введення противника в оману.

Створенням сценаріїв обману, підготовкою та розповсюдженням хибної інформації займалися спеціально створені структури: Лондонська контролююча секція, відділ планування військової дезінформації союзників, «Комітет ХХ», розвідувальне управління та управління спеціальних завдань Генерального штабу Червоної армії.

Унікальність операції полягала в тому, що британці контролювали не лише саму інформацію, що надходила до німців, а й мали зворотний зв'язок – реакцію противника на цю інформацію, завдяки «Ультра», перехопленню сигналів, отриманих після злому німецьких кодів і шифрів.

Основними каналами розповсюдження хибної інформації та введення противника в оману були: фізичний обман, контрольовані витоки інформації через дипломатичні канали, імітація існування реальних бойових формувань через бездротовий обмін, використання контрольованих Союзниками німецьких агентів, широке використання технічних засобів для створення хибних ефектів.

Успіх операції був обумовлений спрямованістю впливу дезінформації, централізацією управління, концентрацією зусиль та грамотним розподілом ресурсів між планувальниками та виконавцями, своєчасним реагуванням на зміни в обстановці та постійним контролем запланованих дій. Це дає підстави стверджувати, що досвід підготовки та проведення операцій із обману та містифікації стратегічного масштабу не втратив своєї актуальності і сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Abrutat, D. (2019). *Vanguard: the true stories of the Reconnaissance and Intelligence Missions behind D-Day*. Unicorn Publishing Group, 400 p.
- Baker, R. (2007). Operations Titanic's Paradummies. URL: <https://warfarehistorynetwork.com/article/operations-titanics-paradummies/> [дата зверн.: 12.02.2025].
- Brown, A. C. (1975). *Bodyguard of lies*. New York: Harper & Row, 947 p.
- Donovan, M. (2002). *Strategic Deception: Operation Fortitude*. PA: Army War College, 28 p.
- Gawne, J. (2014). Ghosts of the ETO: American tactical deception units in the European Theater, 1944–1945. *Casemate*, 352 p.

- Hesketh, R. (2000). *Fortitude: The D-Day Deception Campaign*. Overlook Books, 513 p.
- Howard, M. (1990). *Strategic deception in the Second World War*. New York, 288 p.
- Latimer, J. (2001). *Deception in War*. John Murray Publishers Ltd, 356 p.
- Levine, J. (2011). *Operation Fortitude: the story of the spy operation that saved D-Day*. Lyons Press, 272 p.
- London Controlling Section. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/London_Controlling_Section [дата зверн.: 12.02.2025].
- Masterman, J. C. (1972). *The Double-Cross System in the War of 1939 to 1945*. Yale University Press, 224 p.
- Moody, S. (2019). Operation "Titanic" – Dummy paratroopers in World War Two. URL: <https://airforcemuseum.co.nz/blog/operation-titanic-dummy-paratroopers-in-world-war-two/> [дата зверн.: 12.02.2025].
- Operation Big Drum. URL: <https://codenames.info/operation/big-drum/> [дата зверн.: 12.02.2025].
- Operation Bodyguard. URL: <https://codenames.info/operation/bodyguard/> [дата зверн.: 12.02.2025].
- Operation Copperhead. URL: <https://codenames.info/operation/copperhead/> [дата зверн.: 12.02.2025].
- Operation Ironside. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Ironside [дата зверн.: 12.02.2025].
- Operation Quicksilver (ii). URL: <https://codenames.info/operation/quicksilver-ii/> [дата зверн.: 12.02.2025].
- Operation Zeppelin. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Zeppelin_\(deception_plan\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Zeppelin_(deception_plan)) [дата зверн.: 12.02.2025].
- Ops(B). URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Ops_\(B\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ops_(B)) [дата зверн.: 12.02.2025].
- Taveres, E. S. (2001). *Operation Fortitude: The Closed Loop D-Day Deception Plan*. Air Command and Staff College, 43 p.
- The grand deception around D-Day. Operation Bodyguard. URL: https://www.beachesofnormandy.com/articles/Operation_Bodyguard/?id=05cba00f2f [дата зверн.: 12.02.2025].
- Грін, Р. (2017). 48 законів влади. URL: <https://fliphtml5.com/mrxkt/tpqv/48/> [дата зверн.: 12.02.2025].
- Громыко, А. А. (глав. ред.). (1978). *Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сборник документов. Т. II. Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (28 ноября – 1 декабря 1943 г.)*. М.: Политиздат, 198 с.
- Даунінг, Т. (2024). Армія, якої не існувало. Операція Фортитюд – найбільший обман Другої світової. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c5112kngpz7o> [дата зверн.: 12.02.2025].
- Лота, В. (2014). *Операція "Бодигард": потерянный след*. М.: Кучково поле, 240 с.
- Окончание войны в Европе. Политическое и военное решение проблемы второго фронта. URL: https://web.archive.org/web/20150612083950/https://encyclopedia.mil.ru/files/VOV/tom9/VOV_Vol9_124-206_Chap3.pdf [дата зверн.: 12.02.2025].
- Операція "Бодигард": самая масштабная и изобретательная дезинформация Второй мировой войны. (2021). URL: <https://fishki.net/4009785-operaciya-bodigard-samaja-masshtabnaja-i-izobretatelynaja-dezinformacija-vtoroj-mirovoj-vojny.html> [дата зверн.: 12.02.2025].
- Операція "Фортитюд". (2016). URL: <https://january31.livejournal.com/52834.html> [дата зверн.: 12.02.2025].
- Сунь-цзи, (2016). *Мистецтво війни*: переклад з англійської Г. Литвиненко (ред. пер.). Харків : Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 128 с.

REFERENCES

- Abrutat, D. (2019). *Vanguard: the true stories of the Reconnaissance and Intelligence Missions behind D-Day*. Unicorn Publishing Group, 400 p. [in English].
- Baker, R. (2007). Operations Titanic's Paradummies. URL: <https://warfarehistorynetwork.com/article/operations-titanics-paradummies/> [Accessed:12.02.2025]. [in English].
- Brown, A. C. (1975). *Bodyguard of lies*. New York: Harper & Row, 947 p. [in English].
- Dauninh, T. (2024). Armia, yakoi ne isnuvalo. Operatsiia Fortytiud – naibilshyi obman Druhoi svitovoi [An army that did not exist. Operation Fortitude – the biggest deception of the Second World War]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c5112kngpz7o> [дата зверн.: 12.02.2025]. [in Ukrainian].
- Donovan, M. (2002). *Strategic Deception: Operation Fortitude*. PA: Army War College, 28 p. [in English].
- Gawne, J. (2014). *Ghosts of the ETO: American tactical deception units in the European Theater, 1944–1945*. Casemate, 352 p. [in English].

Gromyko, A.A. (ed.). (1978). *Sovetskij Soyuz na mezhdunarodnyh konferenciayah perioda Velikoj Otechestvennoj vojny 1941–1945 gg. Sbornik dokumentov. T. II. Tegeranskaya konferenciya rukovoditelej treh soyuznyh derzhav – SSSR, SShA i Velikobritanii (28 noyabrya – 1 dekabrya 1943 g.)* [The Soviet Union at international conferences during the Great Patriotic War of 1941–1945. Collection of documents. T. II. Tehran Conference of the leaders of the three allied powers – the USSR, the USA and Great Britain (November 28 – December 1, 1943)]. M.: Politizdat, 198 s. [in Russian].

Hesketh, R. (2000). *Fortitude: The D-Day Deception Campaign*. Overlook Books, 513 p. [in English].

Howard, M. (1990). *Strategic deception in the Second World War*. New York, 288 p. [in English].

Hrin, R. (2017). 48 zakoniv vlady [48 laws of power]. URL: <https://fliphtml5.com/mrxkt/tpqv/48/> [Accessed:12.02.2025]. [in Ukrainian].

Latimer, J. (2001). *Deception in War*. John Murray Publishers Ltd, 356 p. [in English].

Levine, J. (2011). *Operation Fortitude: the story of the spy operation that saved D-Day*. Lyons Press, 272 p. [in English].

London Controlling Section URL:https://en.wikipedia.org/wiki/London_Controlling_Section [Accessed:12.02.2025]. [in English].

Lota, V. (2014). *Operatsiya “Bodigard”: poteryannii sled* [Operation “Bodyguard”: lost track]. M.: Kuchkovo pole, 240 s. [in Russian].

Masterman, J. C. (1972). *The Double-Cross System in the War of 1939 to 1945*. Yale University Press, 224 p. [in English].

Moody, S. (2019). Operation “Titanic” – Dummy paratroopers in World War Two. URL: <https://airforcemuseum.co.nz/blog/operation-titanic-dummy-paratroopers-in-world-war-two/> [Accessed:12.02.2025]. [in English].

Okonchanie voini v Yevrope. Politicheskoe i voennoe reshenie problemi vtorogo fronta. [The end of the war in Europe. Political and military solution to the problem of the second front]. URL: https://web.archive.org/web/20150612083950/https://encyclopedia.mil.ru/files/VOV/tom9/VOV_Vol9_124-206_Chap3.pdf [Accessed: 12.02.2025]. [in Russian].

Operation Big Drum. <https://codenames.info/operation/big-drum/> [Accessed:12.02.2025]. [in English].

Operation Bodyguard. URL: <https://codenames.info/operation/bodyguard/> [Accessed:12.02.2025]. [in English].

Operation Copperhead. URL: <https://codenames.info/operation/copperhead/> [Accessed:12.02.2025]. [in English].

Operation Ironside. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Ironside [Accessed:12.02.2025]. [in English].

Operation Quicksilver (ii). URL: <https://codenames.info/operation/quicksilver-ii/> [Accessed:12.02.2025]. [in English].

Operation Zeppelin. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Zeppelin_\(deception_plan\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Zeppelin_(deception_plan)) [Accessed:12.02.2025]. [in English].

Operatsiya “Bodigard”: samaya masshtabnaya i izobretatel'naya dezinformatsiya Vtoroi mirovoi voini. (2021). [Operation Bodyguard: the largest and most inventive disinformation of the Second World War]. URL: <https://fishki.net/4009785-operaciya-bodigard-samaja-masshtabnaja-i-izobretatelynaja-dezinformacija-vtoroj-mirovoj-vojny.html> [Accessed:12.02.2025]. [in Russian].

Operatsiya “Fortityud”. (2016). [Operation Fortitude]. URL: <https://january31.livejournal.com/52834>. [Accessed: 12.02.2025]. [in Russian].

Ops(B). URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Ops_\(B\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ops_(B)) [Accessed:12.02.2025]. [in English].

Sun-tszy, (2016). *Mystetstvo viiny* [The art of war]: per. z anhl. (H. Lytvynenko, Trans.). Kharkiv: Knyzhkovyi klub “Klub Simeinoho Dozvillia”, 128 s. [in Ukrainian].

Taveres, E. S. (2001). *Operation Fortitude: The Closed Loop D-Day Deception Plan*. Air Command and Staff College, 43 p. [in English].

The grand deception around D-Day. Operation Bodyguard. URL: https://www.beachesofnormandy.com/articles/Operation_Bodyguard/?id=05cba00f2f [Accessed:12.02.2025]. [in English].

Serhii SYDOROV

Doctor of Historical Sciences, Professor

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1961-4251>

**DECEPTION ON A STRATEGIC SCALE –
80 YEARS OF THE SPECIAL DISINFORMATION OPERATION
OF MYSTIFICATION AND DECEPTION OF THE ENEMY “BODYGUARD”**

The article examines and analyzes a set of measures developed and implemented by the Allies of the anti-Hitler coalition during the preparation and conduct of the special disinformation operation of mystification and deception “Bodyguard”, which was of strategic importance in terms of the scale of activities and results. The operation plan provided for the sequential conduct of 6 major and more than 30 operational and tactical level operations to disinform the enemy. The operation was carried out in three main areas: spreading false information about the time and place of the Allied offensive; creating false signs of the concentration of military units and military equipment in the British Isles; and interaction with the General Staff of the Red Army on disinformation of the enemy. The plan of Operation Bodyguard was implemented with the use of double agents, technical intelligence means and diplomatic channels; with the help of visual deception of enemy air reconnaissance. The main one was Operation Fortitude, which consisted of two operations: Fortitude North and Fortitude South. In the interests of Operation Bodyguard, the General Staff of the Red Army conducted an operation to disinform the enemy, codenamed “Attack”. The set of measures taken achieved its goal. The Allies managed to mislead Germany’s top military and political leadership about the timing of the invasion, the area of landing on the European continent, and their combat composition. The success of the operation was due to the direction of the impact of disinformation, centralization of management, concentration of efforts and the competitive distribution of resources between planners and executors, timely response to changes in the situation and constant control of planned actions.

Keywords: *Operation Bodyguard, Fortitude, Attack, misleading, London Control Section (LCS), FUSAG, double agents.*

Дмитро ВЕДЕНЕСЬ

доктор історичних наук, професор

Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8929-9875>Електронна пошта: zastava67@i.ua

**ОПЕРАТИВНО-БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНИХ ФОРМУВАНЬ
ЯК ЧИННИК ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ
ВІД ГІТЛЕРІВСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: ДОКУМЕНТИ ГАЛУЗЕВОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

У статті автор розкриває зміст провідних напрямів розвідувально-диверсійної роботи 4-го Управління НКВС-НКДБ Української РСР у 1941–1945 рр., їх роль у забезпеченні визволення України та Східної Європи від нацизму. Подано аналіз стану історіографії та археографії проблеми.

У публікації оприлюднена тематична добірка архівних документів із фонду 60 («Особові та робочі справи агентів радянських спецслужб») Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Мовою документів розкривається організація й функції підрозділу управління зафронтовою бойовою та розвідувально-диверсійною діяльністю, форми і методи їх роботи на окупованій гітлерівцями території, наводиться розлогий статистичний матеріал щодо основних результатів спеціальної діяльності в тилу агресора, висвітлюються труднощі налагодження оперативної роботи у цій царині.

Ключові слова: Друга світова війна, спеціальні служби, розвідка, диверсії, спеціальні операції, партизанство, воєнно-історична археографія, Східна Європа.

Постановка проблеми. В умовах т.зв. війн «шостого покоління» й поширення неконвенційної (гібридної) стратегії і тактики війн та воєнно-політичної конфліктності нечувано зросла роль сил спеціальних операцій, іррегулярних (повстансько-партизанських) формувань, проксі-сил, неурядових деструктивних формувань тощо. Організація на території противника або на власній окупованій території спеціальної розвідки, розвідувально-диверсійних дій, партизансько-підпільних формувань (боротьби) стали однією із провідних функцій військ (сил) спецпризначення та спеціальних служб провідних країн світу*.

Починаючи із листопада 2007 р., коли Указом Президента України було започатковано творення

Сил спеціальних операцій (далі – ССО) як компонента Збройних Сил України, актуалізувалася потреба в концептуальному, юридичному, організаційно-функціональному та науковому осмисленні світового досвіду розбудови та застосування подібних спеціалізованих військових формувань**. Уже перші кроки із осмислення нових викликів безпеці та обороні України, реалій конфлікту на Сході держави призвели до ухвалення Президентом України 6 травня 2015 р. рішення Ради національної безпеки і оборони України про введення у дію нової редакції «Стратегії національної безпеки України» (Про Стратегію національної безпеки України. 2015). Документ націлював, зокрема, на «розвиток Сил спеціальних операцій

* З початку 1950-х рр., почалося творення т.зв. «партизанських військ» на кшталт відомих «зелених беретів» армії США (див. докладніше: Веденєєв, Д.В., Биструхін, Г.С. & Семука, А.І. (2010). *Гострі кігті орла. Сили спеціальних операцій США: історія та сучасність*. К.: КІС., 400 с.; Слюсаренко, А.В. (2019). *Світовий досвід розбудови та застосування сухопутного компоненту Сил спеціальних операцій (друга половина XX – початок XXI ст.)*. Львів: НАСВ, 420 с.).

** Про формування організаційно-правових та концептуальних засад ССО ЗС України див. докладніше: Веденєєв, Д. & Слюсаренко, А. (2018). Початковий етап створення Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. *Військово-історичний меридіан*. № 4, с. 95–108; Веденєєв, Д. & Слюсаренко, А. (2018). Формування концептуально-правових засад та структури розбудови Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. *Виклики і ризики. Безпековий огляд Центру дослідження армії, конверсії та роззброєння*. № 3, с. 22–37.

Збройних Сил України відповідно до доктрин і стандартів НАТО». У квітні 2015 р. Президент України підписав Указ «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2015 рік», що передбачала розвиток ССО як окремого роду сил.

Визначення новітніх доктринальних засад забезпечення національної безпеки дало змогу розробити нову Воєнну доктрину держави (Про нову редакцію Воєнної доктрини України. 2015). Серед основних модерних чинників загроз безпеці у світі називалося «перенесення ваги у воєнних конфліктах на асиметричне застосування воєнної сили не передбаченими законом збройними формуваннями, зміщення акцентів у веденні воєнних конфліктів на комплексне використання воєнних і невоєнних інструментів (економічних, політичних, інформаційно-психологічних тощо), що принципово змінює характер збройної боротьби». Прийнятий 16 червня 2016 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з питань оборони» закріпив статус ССО як окремого роду сил Збройних Сил України, що перебуває під безпосереднім управлінням Командування ССО (Про внесення змін до деяких законів України з питань оборони. 2016).

Цілісну правову основу під цілеспрямоване творення «елітних військ» української армії заклав прийнятий 7 липня 2016 р. Верховною Радою України Закон України № 4795 «Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій Збройних Сил України». У пояснювальній записці до законопроекту слушно підкреслювалося, що у сучасному світі іррегулярні методи збройної боротьби (а значить, і партизанські, розвідувально-диверсійні тощо) стали домінуючими, і «протидія противнику в умовах сучасного іррегулярного конфлікту потребує розвитку спеціального компонента – сил спеціальних операцій».

Реалізація норм згаданого Закону дозволяла підвищити бойовий потенціал Збройних Сил України за рахунок наявності у їх складі дієвого інструменту воєнно-силового стримування можливої збройної агресії чи збройного конфлікту, легітимізувала можливості держави щодо проведення спеціальних заходів, у тому числі поза межами України (Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій... 2016). Відтепер згідно з частиною 6 статті 1 Закону «Органи військового управління та військові частини розвідки, Сил спеціальних операцій Збройних Сил України відповідно до закону

могли залучатися до заходів добування розвідувальної інформації з метою підготовки держави до оборони, підготовки та проведення спеціальних операцій та/або спеціальних дій, забезпечення готовності Збройних Сил України до оборони держави. Сили спеціальних операцій Збройних Сил України здійснюють ведення спеціальної розвідки».

Доцільно навести і вельми важливі для формування нормативно-функціонального поля діяльності структур ССО положення новітньої Стратегії воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона», затвердженої Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121 (Про Стратегію воєнної безпеки України. 2021). Проведення спеціальних операцій було віднесено до пріоритетних можливостей Збройних Сил України, Сил територіальної оборони у їх складі, інших складових Сил оборони. Серед наріжних властивостей «перспективної моделі організації оборони України, Збройних Сил України та інших складових сил оборони в частині визначених завдань з оборони України» визначалося проведення «усіх видів спеціальних операцій, зокрема на території противника, для недопущення його просування вглиб території України та стримування подальшої ескалації воєнного конфлікту».

Нарешті, згідно із Законом України «Про основи національного спротиву» при веденні руху опору з настанням особливого періоду на тимчасово окупованій території України, території України, захопленій агресором (противником) під час збройної агресії проти України, провідна роль в організації, підготовці, підтримці та веденні руху опору належить ССО ЗС України (Про основи національного спротиву. 2021).

З огляду на завдання ССО, спеціальних служб та Сил оборони України у цілому вельми повчальним видається величезний досвід бойової, розвідувальної, диверсійної діяльності, яку вели на окупованих гітлерівцями територіях профільні органи (підрозділи) Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС) та Народного комісаріату державної безпеки (далі – НКДБ).

Аналіз досліджень і публікацій. Солідний комплекс праць на основі документального дослідження досвіду зафронтової роботи спецформувань (у т.ч. в Україні у 1941–1944 рр.) і його впровадження у практику діяльності спецпідрозділів КДБ СРСР та Спецназ ГРУ ГШ Радянської армії створили безпосередні учасники «малої

війни» В. Андріанов, Г. Бояринов*, П. Брайко**, І. Старинов***, викладачі навчальних закладів КДБ СРСР М. Борисов, В. Боярський, В. Детинін, І. Дорошенко, В. Коровин, В. Нікітченко, Я. Семенов та ін. (Андріанов, В.Н. 1989; 1990; Борисов, Н. 1968; Бояринов, Г. 1959; Боярський, В.И. 1991; Брайко, П.Е. & Старинов, И.Г. 1983; Детинін, В.И., Дорошенко, И.А. & Коровин, В.В. 1967; Коровин, В.В. 1968; Никитченко, В.Ф. 1971; Семенов, Я.Ф. 1985). З-поміж науковців Вищих курсів КДБ СРСР у м. Києві виділяються праці О. Іванкова, який певною мірою узагальнив дослідження провідних напрямів оперативної роботи органів держбезпеки в Україні, включаючи боротьбу за лінією фронту (Іванков, А.В. 1983).

В Українській РСР тематика організації спецслужбою розвідувально-диверсійної боротьби отримала розвиток у працях з історії органів держбезпеки часів війни (Куманев, Г.А. & Чайковський, А.С. 1986) дослідників минулого партизанського руху та його органів управління, органів партизанської розвідки (адже останні створювалися й тісно взаємодіяли із спецпідрозділами НКВС-НКДБ) (див. зокрема: Курас, И.Ф. & Кентій, А.В. 1988; Мищенко, Г.П. & Мигрин, Г.П. 1985; Старожилов, Н.В. 1983).

У пострадянській Україні відомий дослідник партизанських методів у діяльності спецслужб в особливий період та учасник Афганської війни, полковник СБУ у відставці Г. Биструхін серйозну увагу приділив вивченню досвіду зафронтових спецформувань України 1941–1945 рр. крізь призму імплементації його до арсеналу ССО та спецслужб сучасної України (Биструхін, Г.С. 2002). Побачили світ ґрунтовні науково-документальні праці та статті щодо малодосліджених або замовчуваних аспектів бойової та спеціальної діяльності українських партизанських формувань та ролі спецслужб у їх організації, протиборства

радянських та німецьких спецслужб під час визволення України від нацистів (Лозицький, В.С., Бажан, О.В., Кентій, А.В. & Ткач, О.С. (упоряд.). 2001; Кентій, А. & Лозицький В. 2005; Гогун, А. & Кентій, А. 2006; Чайковський, А.С. 1994; 2019).

До науково-документального дослідження проблеми активно долучилися науковці Національного університету оборони України, котрі вивчають тематику застосування спеціальних сил та історію вітчизняних спецслужб (Єзерський, М.Р. & Кришній, П.І. 2019). Автор публікації на основі документів спецслужб підготував низку праць, присвячених організації та веденню розвідувальної, диверсійної та контррозвідувальної діяльності спецпідрозділами органів державної безпеки України за лінією фронту в 1941–1945 рр., у т.ч. у рамках визвольної антифашистської місії в Європі (Веденєєв, Д. 2014; 2015; 2019).

Документальна спадщина зафронтової діяльності спецслужб в Україні в радянський період увійшла у низку закритих на той час капітальних документальних видань КДБ СРСР (див. зокрема: Пирожков, В.П. (глав. ред.). 1985; 1986; 1988; 1990). У пострадянський час в Україні активізувалася археографічна діяльність навколо маловідомих широкому загалу сторінок і проблемних питань історії війни (передусім за рахунок публікацій раніше засекречених документів із архівів радянських спецслужб та Компартії України). Зокрема, документи спецслужб щодо становища в окупованому Києві та нелегальної роботи радянських розвідувальних осередків опубліковані у капітальному археографічному виданні «Київ у дні нацистської навали» (Вронська, Т. В., Кентій, А. В., Кокін, С. А., Лисенко, О. Є. & Смирнов, Г. В. (упоряд.). 2003), спецвипуску журналу «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ» (Веденєєв, Д., Козенюк, В. & Сердюк, С. (упоряд.). 2000).

Мета публікації. Введення до наукового обігу характерних і продуктивних у пізнавально-дослідницькому відношенні документів органу управління зафронтовою розвідувально-диверсійною діяльністю проти гітлерівських окупантів на території України та окупованих країн Східної Європи (4-го відділу 4-го Управління НКВС-НКДБ Української РСР), що містять корисний досвід організації асиметричних дій у тилу противника.

Виклад основного матеріалу. 18 січня 1942 р. у структурі НКВС СРСР створили 4-те Управління (зафронтова робота) НКВС СРСР (із відтворенням Наркомату державної безпеки СРСР у 1943 р. цей підрозділ перейшов до складу НКДБ СРСР та союзних республік). 4-ті під-

* Григорій Бояринов (1922–1979), командував зафронтовими групами. З 1963 р. – начальник Курсів удосконалення офіцерського складу (навчальний центр спеціальних методів війни) КДБ СРСР. Кандидат юридичних наук. Керував штурмом спецгрупою КДБ «Зеніт» палацу Аміна в Кабулі у 1979 р., загинув у бою. Герой Радянського Союзу (1980, помертньо).

** Петро Брайко (1918–2018), уродженець Чернігівщини, командир частини партизанського з'єднання С.Ковпака, Герой Радянського Союзу (1944).

*** У 1943–1944 рр. полковник Ілля Старинов (1900–2000) працював заступником начальника з диверсійної діяльності Українського штабу партизанського руху.

розділи НКВС-УНКВС-НКДБ-УНКДБ та їх зафронтові формування упродовж війни слугували провідним інструментом таємного протиборства з агресором (у квітні 1942 р. 4-й відділ НКВС УРСР був реорганізований у 4-е Управління). Наказ НКВС СРСР від 25 серпня 1941 р. № 001151 покладав на 4-ті відділи НКВС-УНКВС організацію партизанського руху, керівництво діяльністю диверсійних груп та затвердив Положення про роботу 4-х відділів НКВС-УНКВС прифронтових областей. 4-ті відділи були створені у 15 обласних Управліннях НКВС УРСР, а невеликі оперативні групи від 4-го Управління запроваджувалися при штабах армій, що діяли на Південному напрямку фронту.

Відповідно до нормативного документа, 4-ті підрозділи НКВС-УНКВС мали здійснювати організацію агентурної та військової розвідки у районах ймовірних дій партизанських загонів та диверсійних груп у тилу противника, керувати діяльністю диверсійних груп, проводити розвідувальне опитування військовополонених, взаємодіяти при цьому з органами військової контррозвідки НКВС, армійським командуванням, партійними організаціями та органами влади (Пирожков, В.П. (глав. ред.). 1985, с. 257–258).

Після утворення 4-го Управління НКВС СРСР були уточнені завдання спецпідрозділу із зафронтової роботи та визначено функціональну спрямованість його апарату. Затверджене наказом НКВС СРСР від 1 червня 1942 р. № 001124 «Положення про роботу 4-х відділів НКВС-УНКВС республік, країв і областей» покладало на них функцію «організації та керівництва агентурно-розвідувальною і диверсійною діяльністю у тилу противника». Серед провідних завдань спецпідрозділу визначалися:

- створення нелегальних резидентур у населених пунктах на окупованій території та забезпечення надійного зв'язку з ними;
- відновлення взаємодії із найбільш цінною та перевіреною агентурою на окупованій території;
- запровадження агентури у розвідувальні, адміністративні органи противника та антирадянські організації;
- підбір та перекидання за лінію фронту кваліфікованої агентури та просування її до Німеччини та інших європейських країн;
- формування та направлення за лінію фронту розвідувально-диверсійних груп, маршрутної агентури;
- забезпечення зафронтових формувань зброєю, диверсійними засобами, засобами зв'язку тощо.

Пропонувалася типова функціональна структура апарату 4-х підрозділів (відділів). Безпосередньо у складі 4-го Управління НКВС УРСР *перший відділ* займався розвідувально-диверсійною роботою на теренах країн-сателітів Німеччини, або окупованих нею країн Східної Європи; *другий* – організовував зафронтову роботу на тимчасово окупованій території; *третій відділ* займався розгортанням партизанських формувань (до передачі партизанських формувань у підпорядкування Українському штабу партизанського руху у липні 1942 р.) та їх оперативним забезпеченням.

Позитивні зміни у становищі на фронтах, міжнародній та військово-політичній обстановці в СРСР, поступове звільнення окупованої території призводили і до корегування функцій та структури 4-го Управління, тепер уже у складі Наркомату державної безпеки УРСР. Відповідно до затвердженого очільником НКДБ УРСР С. Савченком 16 жовтня 1943 р. положення, функції відділів Управління (начальник – майор держбезпеки Сидоров) визначалися таким чином:

- *перший відділ* – керівництво оперативними групами у тилу противника, запровадження агентури у розвідувальні й контррозвідувальні органи, адміністративно-політичні установи противника на окупованій території, створення оперативних позицій у підпіллі ОУН, у Російській визвольній армії («власівці»), робота у середовищі «церковників і сектантів»;
- *другий відділ* – організація диверсійно-терористичної роботи (у відомчих документах ці заходи позначалися літерами «Д» і «Т»), ведення розслідування по фактах зради агентури 4-го Управління, допит військовополонених, керівництво 4-ми підрозділами УНКДБ;
- *третій відділ* – матеріально-технічне забезпечення агентурно-оперативної роботи, оперативний облік, інформаційна робота, оперативна техніка та виготовлення документів прикриття¹.

До кінця війни функціональна структура 4-го Управління зазнавала нових змін (для їх детального дослідження поки що бракує виявлених документів). До дня перемоги Управління підійшло зі штатом у 124 одиниці. Він включав начальника та двох його заступників, секретаріат, чотири відділи².

¹ ГДА СБ України. Ф. 60. Спр. 83529, Ч. 1. Арк. 18–21.

² ГДА СБ України. Ф. 8. Оп. 12 (1985 р.). Спр. 3. Т. 1. Арк. 9–10.

До основних видів власне зафронтових оперативних формувань НКВС-НКДБ відносилися:

- *агентурно-оперативні групи, або ж спецгрупи* (3–5 агентів органів держбезпеки, які пройшли певну підготовку для дій у близькому тилу з розвідувальними завданнями);
- *оперативно-чекістські, або ж розвідувально-диверсійні групи* (5–8 кадрових співробітників держбезпеки, яких виводили за лінію фронту для організації розвідувально-диверсійної роботи із позицій, як правило, партизанських загонів);
- *оперативно-чекістські групи спеціального призначення* (10–15 і більше співробітників НКВС-НКДБ, виведених на територію іноземних держав для виконання спеціальних розвідувально-диверсійних завдань);
- *оперативно-чекістські бази або загони* (озброєні загони із кадрових співробітників, агентів спецслужби, партизанів чисельністю до 100 і більше осіб, які вели активну диверсійно-терористичну боротьбу на комунікаціях, проти важливих об'єктів противника, слугували основою для формування партизанських сил тощо).

Опергрупи, як правило, включали командира, його заступника з розвідувально-диверсійної роботи, комісара, 1–2 радистів-шифрувальників, медпрацівника, оперативних працівників, перевірених агентів. Загалом НКВС-НКДБ УРСР за роки війни створили 135 подібних формувань (7 500 учасників).

Отже, серед провідних завдань зафронтових оперативних формувань можна визначити такі, що зберігають актуальність і донині:

- *щодо розвідувальної роботи*: збір та передача командуванню Червоної армії інформації про дислокацію, чисельність, озброєння, штаби військ противника, систему постачання, а також про спеціальні, каральні, адміністративні органи окупаційного режиму, формування колаборантів тощо;
- *щодо диверсійної роботи*: порушення нормальної роботи прифронтових і тилкових комунікацій ворога, виведення з ладу військових і промислових об'єктів, запасів стратегічних матеріалів, організація спецпропаганди тощо;
- *щодо контррозвідувальної роботи*: виявлення та вивчення форм і методів роботи органів розвідки та контррозвідки агресора, їх карально-поліцейських структур, запровадження в них власної агентури, розкладання зсередини пронімецьких формувань колаборантів, кон-

тррозвідувальний захист партизанських формувань тощо (Коровин, В.В. 1968, с. 7).

На першому етапі війни наголос було зроблено на розгортанні агентурної мережі, що мала діяти у тилу агресора, що до кінця 1941 р. окупував більшу частину території України. У 1941–1942 рр. на залишеній території осіло 12 726 оперативних джерел НКВС УРСР, у т.ч. 43 резиденти та 644 агенти, 41 диверсійна група (502 особи), 1 367 розвідників-одинаків, 1 901 утримувач конспіративних квартир, 77 зв'язкових (до 1944 р. загальна кількість залишених і виведених за лінію фронту негласних помічників сягнула майже 17 тис. осіб)³. Із більшістю з них зв'язок відновити не вдалося, адже жорсткий контррозвідувальний режим та інші обставини не дали можливості багатьом із негласних помічників вдатися до роботи за призначенням.

Поступово виявляли, аналізували прорахунки й недоліки в організації зафронтової роботи, вживали заходів по їх усуненню. Так, директива НКВС СРСР від 10 лютого 1943 р. № 48 вказувала, що основними недоліками в організації підготовки та закидання агентури за фронтову смугу можна вважати незадовільну перевірку та поверхову підготовку оперативних джерел; недостатньо забезпечений зв'язок, нестачу радіозасобів, внаслідок чого із більшістю зафронтових джерел не було обміну інформацією; постановку агентурі надто масштабних, нереалістичних для виконання завдань; відсутність належної централізації у справі виведення негласних помічників на окуповану територію. Відтак пропонувалося зосередити роботу з виведення агентури у тил противника винятково у 4-х підрозділах НКВС (виведення агентури іншими оперативними підрозділами мало б здійснюватися за погодженням та засобами 4-го Управління – 4-х відділів НКВС). Було уточнено й основні завдання зафронтової розвідувальної діяльності, поставлені перед негласним складом НКВС:

- збирання інформації про агентуру спецслужб агресора, закинуту в радянський тил або залишену на радянській території при відступі;
- запровадження перевіреної агентури НКВС у розвідувальні, контррозвідувальні, адміністративні органи окупаційної влади, антирадянські організації тощо;
- вивчення контррозвідувального режиму противника, здобуття зразків документів, білетів,

³ ГДА СБ України. Ф. 60. Спр. 86751. Т. 46. Арк. 26–27.

перепусток тощо для легалізації радянських розвідників на окупованій території;

- вербування на окупованих теренах конфіденційних джерел серед персоналу окупаційної адміністрації, проникнення в агентурний апарат спецслужб ворога та підконтрольні йому формування колаборантів тощо⁴.

Залишені на окупованій території розвідувальні групи вдалися до творення резидентур та підпільної мережі для збирання значущої інформації та дестабілізації тилу противника, перешкоджали йому використовувати економічний потенціал України.

Під час війни, залежно від зміни стратегічної та оперативної обстановки та потреб Діючої армії, розпорядчі документи корегували і завдання 4-го Управління НКВС-НКДБ УРСР. Так, перехід Червоної армії у стратегічний наступ зі звільнення України від гітлерівців викликав необхідність активізації диверсійної роботи у тилу противника. Відповідно, виходячи із настанов 4-го Управління НКДБ СРСР, 4-те Управління НКДБ УРСР видало 20 серпня 1943 р. вказівку щодо поживлення диверсійної роботи на окупованій території. Приписувалося створити у 4-х підрозділах НКВС-УНКВС УРСР групи із 2–3 співробітників для організації диверсій на важливих залізничних комунікаціях, промислових та військових об'єктах. Ставилося завдання вербувати спеціально підготовлених, рішучих агентів та агентурні групи для їх виведення у тил противника. Наголошувалося на необхідності підбору агентів-вербувальників зі зв'язками серед персоналу залізниць та промислових підприємств, здатних виводити з ладу комунікації, мости, ешелони, склади, бази паливо-мастильних матеріалів, військові заводи тощо. Відповідно, у розпалі битви за Дніпро диверсанти вивели з ладу чимало військових об'єктів противника, активно діяли на комунікаціях, полегшуючи наступ фронтів.

Зрозуміло, що протиборство із досвідченими, кваліфікованими спецслужбами ворога, з урахуванням певних прорахунків в організації зафронткової роботи, негативного впливу передвоєнних репресій та кадрових «чисток» в органах держбезпеки, давалося дорогою ціною. Так, із виведення за окуповану територію у 1941–1942 рр. 4-м Управлінням НКВС УРСР 595 розвідувальних груп та 2 027 розвідників-одинаків на «велику землю» повернулося лише 34 групи та 400 «оди-

наків». Значними були і втрати під час відчайдушних рейдів по ворожих тилах. Загалом упродовж війни загинули 489 (із них 42 радисти) та зникли безвісти 271 кадрових співробітників та агентів 4-го Управління НКВС-НКДБ УРСР⁵.

Підготовка, злагодження, екіпірування, виведення за лінію фронту, адаптація до діяльності у тилу противника, налагодження зв'язку й поточне керівництво роботою оперативних формувань, постачання, їх подальше виведення на «велику землю» було достатньо складним комплексом заходів, що забезпечувався силами 4-го Управління НКВС-НКДБ УРСР. Було зміцнено і матеріально-технічну базу зафронткової роботи – підготовлено понад 150 кваліфікованих радистів, відкрито потужні радіовузли із модернізованою технікою у Києві та Львові для далекого зв'язку із зафронтковими формуваннями⁶.

Окремо доцільно торкнутися ролі українських спецформувань у визвольній місії у країнах Східної Європи. Для забезпечення стратегічного наступу Червоної армії 28 опергруп, що діяли на території УРСР, навесні 1944 р. отримали завдання передислокуватися на захід для розвідувально-підривної роботи у тилу противника й сприяння наступаючим військам. Як правило, до групи під командуванням досвідченого кадрового офіцера спецслужби входило 10–12 співробітників НКДБ-НКВС, які пройшли школу партизанського руху та зафронткових завдань, 2–3 радисти. Групи швидко обростали «волонтерами» із числа місцевих мешканців, вели вербувальну роботу, створювали на своїй базі партизанські загони. Так, група «Ракета» до березня 1945 р. збільшилася до 700 бійців, провела 103 диверсійних та бойових акцій (Борисов, Н. 1968, с. 126–127).

На базі окремих опергруп за рахунок поповнення патріотами-антифашистами країн Східної Європи формувалися партизанські бригади, спроможні до результативних бойових дій. У 1944 р. частину сил спеціального призначення НКДБ УРСР – 53 опергрупи (780 бійців), а також 759 агентів-одинаків вивели на терени Польщі, Словаччини, Чехії, де вони допомагали патріотичним силам боротися проти окупантів (і збільшилися за їх рахунок до 4 000 учасників) (Андрианов, В.Н. 1989, с. 7). Під час виконання визвольної місії у країнах Східної Європи 34 зафронткових формування НКДБ СРСР та УРСР здо-

⁴ ГДА СБ України. Ф. 60. Спр. 83529. Ч. 2. Арк. 1–2.

⁵ ГДА СБ України. Ф. 60. Спр. 86751. Т. 46. Арк. 36, 41.

⁶ Там само. Арк. 41.

були значний масив інформації. Вони відправили 167 важливих інформаційних зведень, із яких 50 % в інтересах вищого військово-політичного керівництва, 32 % – для Діючої армії, 13 % повідомлень містили цінну політичну інформацію, а також кілька десятків зведень контррозвідального характеру (Семенов, Я.Ф. 1985, с. 72–74, 81–82). У цілому, за роки війни на основі здобутих 4-м Управлінням НКВС-НКДБ УРСР розвідувальних відомостей було підготовлено 355 інформаційних документів, яким користувалися в НКДБ СРСР та Генеральному штабі Червоної армії⁷.

До 9 травня 1945 р. тільки у Чехословаччині діяли 21 партизанська бригада і 13 окремих загонів, створених спецгрупами з України. У Празькому повстанні початку травня 1945 р. взяли участь сім українських опергруп – «Шквал», «Ураган», «Вперед» та ін. Завдяки їм Генштаб Червоної армії мав правдиві відомості про перебіг повстання у різних містах Чехословаччини. Група «Смолоскип» відзначилася у Добржинському та Пршибранському антифашистських повстаннях. Група «Вперед» у переможний день 9 травня 1945 р. сміливо вступила у переговори та змусила до капітуляції, роззброїла дві відступаючих угорських дивізії. Їх колеги зі «Смолоскипу» захопили начальника штабу «власівської» РВА генерал-майора Трухіна⁸.

У цілому, під час виконання завдань на територіях Східної Європи (лише у жовтні 1944 – січні 1945 рр.) опергрупи НКДБ УРСР знищили та вивели з ладу 7 729 вояків противника, 16 командирів високого рангу та чиновників окупаційної адміністрації, знищили 4 військових заводи, 71 міст, 109 ешелонів, 103 автомашини тощо. Збиралися відомості про військових злочинців, активних

колаборантів, агентуру спецслужб противника. Одна лише група «Вірні» виявила 90 німецьких агентів, 78 – словацького пронацистського режиму Тіссо, 207 активних карателів тощо (Семенов, Я.Ф. 1985, с. 83).

Загалом за роки війни органи держбезпеки вивели за лінію фронту 2 222 оперативних групи (із яких НКВС-НКДБ УРСР сформували 677). Від них було отримано 4 418 цінних розвідувальних повідомлень про становище за смугою фронту, з яких 1 358 направили до Генерального штабу Червоної армії, 420 – командуванню фронтів, 629 – командуванню авіації далекої дії для завдання бомбових ударів (Федорчук, В. 1970, с. 90). Щоб рельєфніше представити ефективність зафронтової роботи, приведемо такі дані: з початку 1944 р. і до кінця війни бійці спеціальних підрозділів республіканського НКДБ знищили або вивели з ладу 22,5 тис. гітлерівців, взяли у полон до 10 тис., підірвали 20 військових підприємств, 18 складів, 9 бронепоездів, 100 гармат, 207 військових ешелонів, 110 мостів, знищили понад 106 танків і 675 автомашин (Никитченко, В.Ф. 1971, с. 80). Загальний внесок у перемогу над гітлеризмом опергруп, спеціальних загонів та інших формувань 4-го Управління НКВС-НКДБ УРСР за роки війни дорівнював 26 тис. вбитих і поранених, 3 329 полонених, 6 747 роззброєних вояків противника, 25 знищених генералів і високопоставлених чиновників окупаційної адміністрації, 121 співробітник спецслужб Німеччини та її союзників. Було виведено з ладу 15 військових заводів і 23 підприємства, 6 електростанцій, 27 складів, 92 залізничних мости, 41 шосейний міст. Підірвано 242 ешелони (311 паротягів, до 2 500 вагонів), 5 бронепотягів і платформ, знищено 43 літаки, 135 танків, 115 гармат і мінометів⁹.

⁷ ГДА СБУ. Ф. 60. Спр. 86751. Т. 46. Арк. 35.

⁸ Там само. Арк. 21.

⁹ ГДА СБУ. Ф. 60. Спр. 86751. Т. 46. Арк. 43–45.

* * *

Документи, наведені нижче, перебувають на постійному зберіганні у фонді 60 («Особові та робочі справи агентів радянських спецслужб») Галузевого державного архіву Служби безпеки України*.

Згаданий архівний фонд містить, зокрема, особові та робочі справи агентів, справи зі звітами про оперативну та бойову діяльність численних розвідувально-диверсійних, агентурно-оперативних груп, спеціальних загонів і резидентур НКВС-НКДБ УРСР на окупованій гітлерівськими загарбниками території. У цьому ж фонді перебувають літерні справи 4-го (зафронтового) Управління НКВД-НКДБ УРСР, що здійснювало розвідувальну, диверсійно-підривну та контррозвідувальну діяльність на окупованій території, створювало та виводило на територію окупованих країн Східної Європи оперативні групи для допомоги місцевим патріотичним силам.

Особливий науково-пізнавальний інтерес становлять організаційно-планові та звітно-інформаційні документи 4-го Управління, як-от: доповідні записки, спеціальні й інформаційні повідомлення, довідки, направлені до НКВС-НКДБ СРСР, ЦК КП(б)У, органів військового управління та інші управлінські органи про планування й результати діяльності, підсумки оперативної, розвідувально-диверсійної і бойової діяльності 4-х підрозділів НКВС-НКДБ України. Окремі з подібного типу узагальнюючих джерел покладені в основу нашої науково-документальної публікації.

Із них дослідники можуть отримати відомості про хід організації, функції, організаційно-штатний устрій, матеріально-технічне й кадрове забезпечення, напрями й результати оперативно-бойової діяльності зафронтового органу НКВС-НКДБ Української РСР, підпорядкованих йому партизанських (на початковому етапі війни) та спеціальних розвідувально-диверсійних формувань, їх внесок у визволення народів Східної Європи.

Інформаційно-джерельну значущість наведених документів суттєво підвищує те, що (на відміну від подальших помітно ідеологічно цензурованих праць радянських дослідників 1950-х – кінця 1980-х рр.) опубліковані документи дають зрозуміти прорахунки, помилки, об'єктивні труднощі налагодження оперативної діяльності й партизанської боротьби за лінією фронту, особливо у період масштабних поразок і відступу Червоної армії у 1941–1942 рр., деморалізації певної частини населення на окупованих землях, рецидивів громадянського протистояння 20-річної давнини, що активно використовували спецслужби противника.

Документи подаються мовою оригіналу, із дотриманням їх мовностилістичних особливостей.

---

* Див. докладніше характеристику архівного фонду: Даниленко, В.М. (відп. упоряд.). (2009). *Галузевий державний архів СБУ: Путівник*. Харків: Права людини, с.101–103.

**План розвідувально-диверсійної роботи Оперативної групи НКВС Української РСР
на період 15 серпня – 15 жовтня 1942 р.**

Совершенно секретно

«УТВЕРЖДАЮ»
ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАРОДНОГО КОМИССАРА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
МАЙОР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
[підпис] (САВЧЕНКО*)
«___» августа 1942 г.

**ПЛАН
работы оперативной группы НКВД УССР по линии 4 Управления
с 15 августа по 15 октября 1942 года.**

I. ОСНОВНЫЕ ЗАДАЧИ

В качестве основных задач в области организации диверсионно-разведывательной работы в тылу противника на территории Украины, временно оккупированной противником, по линии 4 Управления оперативной группы НКВД УССР ставятся следующие задачи с учетом сложившейся обстановки:

1. Поддержание и дальнейшее восстановление связи с оставленной в тылу противника агентурой;
2. Подготовка и выброска в тыл противника диверсионных и разведывательных групп и резидентур из числа вывезенной из Ворошиловграда агентуры, в первую очередь в важные пункты и районы;
3. Изыскание новой базы для работы, вербовки новой агентуры и дальнейшей выброски их на территорию Украины;
4. Внедрение агентуры в административные, карательные органы противника – украинские, националистические и проч. антисоветские круги и формирования, а также в инженерно-технические круги;
5. Организация и поддержание радиосвязи с выброшенной и выбрасываемой в тыл противника агентурой;
6. Организация радиокурсов для подготовки радистов;
7. Сбор разведывательных сведений по вопросам:
  - политико-экономического состояния населения оккупированных областей Украины;
  - состояния промышленности, транспорта, сельского хозяйства, торговли;
  - искусство, печать, пропаганда, деятельность украинских националистов, церковников;
  - наличие предателей, перешедших на службу к фашистам, агентура;
  - деятельность полиции и Гестапо;
  - военные мероприятия противника и др.

II. ПРАКТИЧЕСКИЕ МЕРОПРИЯТИЯ.

A. По линии организации разведывательной работы.

1. Окончить подготовку и выбросить на самолетах в тыл противника следующие резидентуры из числа вывезенной из Ворошиловграда агентуры [...]:

2. Подобрать и подготовить к выброске в тыл противника новые разведывательные резидентуры в следующие пункты и районы: Львов, Ровно, Станислав, Новоград-Волынский, Винницу, Запорожье, Кривой Рог.

3. Через выбрасываемые разведывательные резидентуры восстановить связь со следующими агентами, находящимися в тылу противника [...].

4. Подобрать, подготовить и выбросить в тыл противника спецагентов для внедрения в украинские националистические круги в г.г. Ровно, Киев, а также для внедрения в инженерно-технические круги в г.г. Харьков, Сталино, Днепропетровск, Кривой Рог, Запорожье.

B. По линии организации диверсионно-разведывательной работы.

1. Окончить подготовку диверсионно-разведывательных групп из числа вывезенной из Ворошиловграда агентуры и выбросить их в тыл противника на самолетах [...].

* Савченко Сергей Романович (1904–1966). Генерал-лейтенант (1945). В серпні 1941 – квітні 1943 рр. – заступник народного комісара й фактичний керівник НКВС УРСР. В 1943 – 1949 рр. – нарком (міністр) державної безпеки УРСР.

2. Подобрать и подготовить новые диверсионно-разведывательные группы и выбросить в следующие пункты Украины: Ровно, Киев, Сталино, Харьков, Мариуполь, Умань, Коростень, Жмеринка, Кировоград.

3. Подобрать и подготовить три группы боевиков по 2–3 чел. для выполнения специальной работы в тылу противника.

В. По линии организации радиосвязи с диверсионными и разведывательными группами и резидентами.

1. Организовать в г.Энгельсе* приемо-передаточный радиоцентр. Дополнительно к «КАЗАХСТАНУ» установить еще 2 мощных передатчика [...].

4. Организовать радиокурсы для подготовки 30 человек радистов.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ [АЧАЛЬНИКА] 4 УПРАВЛЕНИЯ НКВД УССР

майор [подпись] РЕШЕТОВ**

«___» августа 1942 г.

ГДА СБУ. Ф. 60 («Особові та робочі справи агентів радянських спецслужб»). Спр. 83540. Арк. 23–28. Машинопис, оригінал.

---

* Місто у Саратовській області РРСФР, де перебували в евакуації структури НКВС УРСР.

** Решетов Микола Антонович (1903–1983) – заступник начальника 4-го відділу – 4-го Управління НКВС-НКДБ Української РСР у жовтні 1941 – лютому 1944 рр. Полковник держбезпеки (з жовтня 1944 р.)

Розподіл компетенції та об'єктів оперативної діяльності між структурними підрозділами
4-го Управління НКВС УРСР (грудень 1942 р.)

Совершенно секретно

«УТВЕРЖДАЮ»
ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАРОДНОГО КОМИССАРА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
[подпись] (САВЧЕНКО)
«21*» декабря 1942 г.

1-й Отдел

Специальная группа в составе:

1. Нач. отдела – ст. лейтенант госбезопасности** ХАЕТ;
  2. Нач. отделения – лейтенант госбезопасности ОНИЩУК;
  3. Ст. оперуполномоченный – мл. лейтенант госбезопасности ПРИМАК;
  4. Оперуполномоченный – мл. лейтенант госбезопасности КОРНИЛОВ.
- Организует и ведет работу по г. Киеву.

1-е Отделение:

1. Зам. нач. отдела – лейтенант госбезопасности МАКАРОВ;
2. Зам. нач. отделения – лейтенант госбезопасности КИЗЕНКО;
3. Ст. оперуполномоченный – мл. лейтенант госбезопасности ВОРОНА.

Организует и ведет работу на территории следующих областей:

1. Черновицкой
2. Тернопольской
3. Станиславской
4. Ровенской
5. Волынской
6. Львовской
7. Дрогобычской

2-е Отделение:

1. Нач. отделения – лейтенант госбезопасности ОРЕШКИН;
2. Зам. нач. отделения – мл. лейтенант госбезопасности МИКУЛИН;
3. Зам. нач. отделения – сержант госбезопасности БОРИСОВ;
4. Ст. оперуполномоченный – мл. лейтенант госбезопасности ЗАВЕРЮХА;
5. Ст. оперуполномоченный – сержант госбезопасности КИВА.

Организует и ведет работу на территории следующих областей:

1. Житомирской
2. Винницкой
3. Каменец-Подольской
4. Кировоградской
5. Николаевской
6. Днепропетровской
7. Одесской
8. Измаилской

* Дата вписана від руки.

** У жовтні 1935 р. – лютому 1943 р. існували персональні спеціальні звання для начальницького складу органів державної безпеки НКВС СРСР. Приблизний еквівалент із загальновійськовими званнями перелічених у документі спеціальних звань, відповідно: майор, капітан, ст. лейтенант. Сержант держбезпеки – молодший лейтенант. Майор держбезпеки – комбриг, або проміжне між полковником та генерал-майором Червоної армії.

2-й Отдел

1-е Отделение:

1. Нач. отдела – ст. лейтенант госбезопасности ХРАПКО;
2. Нач. отделения – лейтенант госбезопасности ЯКУШЕВ;
3. Ст. оперуполномоченный – сержант госбезопасности БРЮХАНОВ;
4. Оперуполномоченный – сержант госбезопасности ШАБЕЛЬНИКОВ*.

Организует и ведет работу на территории следующих областей:

1. Ворошиловградской
2. Сталинской [области]
3. Запорожской

2-е Отделение:

1. Нач. отделения – лейтенант госбезопасности ЭЙДУК;
2. Ст. оперуполномоченный – мл. лейтенант госбезопасности КОМАРОВ;
3. Оперуполномоченный – сержант госбезопасности КАГДИН**.

Организует и ведет работу на территории следующих областей:

1. Харьковской
2. Сумской
3. Черниговской
4. Полтавской

Учетная группа:

1. Оперуполномоченный – сержант госбезопасности БУЦАН
2. Оперуполномоченный – СМОЛЯР

Информ[ационная] группа***

Зам[еститель] нач[альника] отделения капитан Игнатьев

Опер[уполномоченный] мл[адший] лейт[енант] Лексин

И.О. НАЧАЛЬНИКА 4 УПРАВЛЕНИЯ НКВД УССР

майор РЕШЕТОВ

«19****» декабря 1942 года.

*ГДА СБУ. Ф. 60 («Особові та робочі справи агентів радянських спецслужб»). Спр. 83540. Арк. 48–49.
Машинопис, оригінал.*

---

* Рядок викреслений олівцем.

** Рядок викреслений олівцем, від руки вписано «ст[арший] оперуполномоченный ст[арший] лейтенант ГБ [государственной безопасности]» (прізвище нерозбірливе).

*** Склад групи вписаний від руки.

**** Дата вписана від руки.

**Пропозиції 4-го Управління НКВС Української РСР щодо організації нелегальної
розвідувально-агентурної роботи в м. Києві* (грудень 1942 р.)**

Совершенно секретно

СОГЛАСОВАНО
В[ременно]И[сполняющий]О[бязанности]
наркома Внутренних дел УССР
майор САВЧЕНКО
«19» декабря 1942 г.

**СООБРАЖЕНИЯ
по организации опергруппой НКВД УССР агентурной работы
по гор. КИЕВУ**

В целях организации глубокой разведывательной работы по городу Киеву, как одному из важнейших пунктов разведки на оккупированной территории, считать необходимым проведение следующих мероприятий:

а/ Выбросить в г. Киев на самолете подготовленные резидентские группы и агентов-одиночек, обладающих необходимыми объективными данными, обеспечивающими проникновение и оседание их в г. Киеве, снабдив их радиостанциями.

б/ Обложить город Киев нашей квалифицированной агентурой, для чего выбросить на самолетах подготовленные резидентские группы и агентов-одиночек с радиостанциями для оседания в ближайших к Киеву районах.

в/ Направить через линию фронта курьеров в г. Киев и в ближайшие к нему районы для связи с агентурой, оставленной нами при отходе частей Красной Армии.

Продолжать подбор специальной агентуры, могущей быть использованной по г. Киеву.

г/ Переустановить, осветить поведение и деятельность наиболее ценной агентуры, оставленной в г. Киеве 1, 2 и 3 Управлениями** НКВД УССР и восстановить связь с ней.

д/ Выбросить в район Киева на базу одного из партизанских отрядов или на базу НКВД УССР в составе 4–5 человек с радиостанцией для ведения разведывательной работы по Киеву с оккупированной территории.

е/ Организовать при 4 Управлении НКВД УССР специальную группу в составе 5 человек из оперработников 4, 3 и 2 Управлений, на которую возложить ответственность и всю практическую деятельность по организации разведывательной работы в г. Киеве.

Все усилия агентурно-оперативных мероприятий по организации разведывательной работы в Киеве направить на глубокое и систематическое изучение деятельности оккупантов в г. Киеве, в частности изучение деятельности карательных и административных органов, освещение политического и экономического положения, военных мероприятий противника и режима, деятельности украинских националистов, духовенства и белогвардейцев.

Конкретно в ближайшее время реализовать следующие дела.

1.

Выбросить в город Киев нижеперечисленные резидентские группы, агентов-одиночек и курьеров:

а/ Резидентура «Кармелюк»

Резидентуру в составе резидента «ИСКРА», радиста «ДАШЕВСКОГО» с радиостанцией выбросить с самолета 30–40 км юго-западнее Киева между селами Гвоздев-Бугаевка, откуда «ИСКРА» и «ДАШЕВСКИЙ» направляются для оседания в г. Киев.

---

* Про цей напрям зафронтової роботи див. докладніше: Веденєєв, Д. (2024). Особливості організації радянською спецслужбою розвідувально-диверсійної діяльності в окупованому гітлерівцями Києві (1941–1943 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. № 2, с. 52–71.

** Оперативні підрозділи НКВС УРСР, відповідно: розвідувальний, контррозвідувальний, секретно-політичний (оперативна робота по «контрреволюційних», націоналістичних, релігійних організаціях, інтелігенції тощо).

Резидент* «ИСКРА», 1907 года рождения, уроженец г. Киева, украинец, с 1932 по 1935 г. оперработник Киевского УРО, бывший член ВКП/б/. В 1935 году за превышение власти был судим и отбывал год принудительных работ. С 1936 по 1937 г. управдом, с 1937 по 1941 г. работник Киевского завода «Транс-сигнал». Жена и трое детей его проживают в Ташкенте.

«ИСКРА» хороший агентурист, смелый, располагает в г. Киеве близкими родственными связями и знакомыми, у которых всегда сможет найти гарантийное убежище. Город Киев и его окрестности знает хорошо.

Радист «ДАШЕВСКИЙ» 1917 года рождения, украинец, уроженец Винницкой области, член ВЛКСМ, квалифицированный радист, идет под крышу связей «ИСКРЫ».

Подготовка «ИСКРЫ» и «ДАШЕВСКОГО» заканчивается. Последним, в соответствии с легендой, изготавливаются необходимые документы и пропуска для передвижения и легализации на оккупированной территории.

После приземления «ИСКРА» и «ДАШЕВСКИЙ» следуют в г. Киев к родственникам «ИСКРЫ» [...].

г/ Резидентура «БУРЛАК»

Резидента «БУРЛАК», с радиостанцией, выбросить с самолета в районе Дарницы /предместье г. Киева/, где он оседает на жительство.

«БУРЛАК», 1912 года рождения, украинец, беспартийный, со средним образованием, кадровый мл. лейтенант РККА, завербован в феврале 1942 года после выхода из окружения. Совершил одну ходку в Киев, задание выполнил успешно. В Дарнице приобрел себе надежное укрытие, женившись на местной жительнице. Закончил курсы радистов при НКВД УССР.

«БУРЛАК», с приданной ему радиостанцией, как резидент примет на связь и будет руководить следующей ценной проверенной агентурой по Киеву, располагающей большим опытом в работе и возможностями:

Закагент** «АЛЕКСАНДРОВ», 1913 года рождения, журналист, с высшим образованием, завербован в апреле 1940 года. По нашему заданию совершил шесть ходок в Венгрию для связи с зак[ордонной] агентурой и осуществил там вербовку двух ценных агентов. В сентябре 1941 г. оставлен на оседание в г. Киев. В мае 1942 г. «БУРЛАК» установил связь с «АЛЕКСАНДРОВЫМ», работал он в то время в управлении машинно-тракторных станций чертежником.

Закагент «ДАЛЬ», 1899 года рождения, украинец, быв[ший] офицер польской армии в чине поручика, до 1939 года проживал в г. Ровно, работал в Здолбуновском разведпункте. Завербован в 1940 году для зак[ордонной] работы. В связи с началом войны план его использования реализовать не успели. Оставлен в Киеве на оседание с разведзаданием. Связь не установлена.

Закагент «БЕССАРАБЕЦ», 1896 года рождения, молдаванин, беспартийный, б[ывший] деникинец, исключенный из партии. Завербован для зак[ордонной] работы в 1939 году, совершил с аг[ентом] «БОЕВЫМ» одну ходку в Румынию. Оставлен в Киеве в период эвакуации. Связь не установлена.

Закагент «БОЕВОЙ», 1902 года рождения, молдаванин, ходил вместе с «БЕССАРАБЕЦ» в Румынию, остался в Киеве.

д/ Резидентура «КОВПАК»

Резидентуру в составе «КОВПАКА» и «КИЕВСКОГО», с радиостанцией, выбросить с самолета в 30–40 км западнее гор. Киева, откуда они направляются в Киев.

Резидент «КОВПАК», 1913 года рождения, быв. член ВКП/б/, по профессии журналист, до советско-германской войны работал во Львовской облгазете «Вільна Україна» заведующим экономотделом; по своим личным и деловым качествам способен восстановить связь и руководить работой серьезной агентуры.

Пом. резидента «КИЕВСКИЙ», 1900 года рождения, старый агент, работает по нашей линии с 1921 года, по его материалам реализован ряд дел по кулацко-националистическим и а/с группировкам, неоднократно использовался на рейдовых заданиях [...].

* У цьому випадку – кваліфікований агент спецслужби, який керував роботою групи (резидентури) інших агентів (міг сам здійснювати вербування), виступав проміжною ланкою між ними та кадровим оперативним співробітником органів держбезпеки.

** «Закордонний агент», тобто негласний помічник спецслужби, який визначався для агентурної роботи в іноземних державах.

III

После оседания и налаживания регулярной, связи с НКВД УССР по эфиру, установить через резидентуры «КАРМЕЛЮК», «МАРИЙКА» и «ТАРАС»*, связь со следующей ценной агентурой, проживающей в гор. Киеве, и привлечь ее к активной работе:

«ПОМЕЩИК» бывш. комиссионер по антикварным делам, связанный на этой базе с иностранными консульствами – немецким и польским. В свое время был за связь с немецким консулом – как подозреваемый в шпионаже – репрессирован и осужден к 5 годам ИТЛ, где также использовался на агентурной работе. Отбыв срок наказания, «ПОМЕЩИК» возвратился в г. Киев и снова использовался для разработки своих связей. Кроме консульских связей «ПОМЕЩИК» имел широкие знакомства в Киеве среди старой интеллигенции – врачей, профессоров, а также среди верующих католиков.

Проживал «ПОМЕЩИК» в дачной местности Буча под г. Киевом, где имел собственный дом.

«ПОПОВ» – выходец из старой аристократической семьи. Принадлежал к церковному активу мирян. Его жена, недавно умершая, нелегально торговала крестиками и иконками. «ПОПОВ» имел широкие связи среди старой интеллигенции и церковных авторитетов г. Киева, а также среди актива мирян и бродячего монашества.

«БЫСТРЫЙ» – авторитетный тихоновский поп, имевший приход в г. Киеве. Располагает широкими связями среди церковников. На агентурной работе проверен.

«ЧЕРНОВ» – бывший петлюровец, ставший впоследствии видным попом автокефальной церкви. Имел широкие связи среди националистических и автокефальных кругов Киевщины и Полтавщины. На агентурной работе проверен [...].

IV

После легализации выброшенных в Киев резидентур и установления с нами связи, переустановить, тщательно осветить поведение и деятельность нижеуказанной агентуры для решения вопроса об использовании ее на нашей работе:

«КРЫМСКИЙ»** – доктор исторических наук, докторскую диссертацию защитил в начале 1941 г. Работал в институте истории Академии Наук УССР, одновременно возглавлял кафедру истории в Киевском государственном университете. Имел обширные связи среди украинской интеллигенции и научных кругов Киева, Львова и др. городов УССР.

С нашими органами связан продолжительное время. Разрабатывал украинских националистов – академика Крымского, Студинского, Возняка, научных сотрудников академии Василенко, Грушевскую и др. В отношении этих лиц представлял заслуживающие внимания материалы.

Серьезным недостатком в поведения «КРЫМСКОГО» являлось чрезмерное употребление алкоголя и на этой почве ненужная болтовня. Были данные о расшифровке «КРЫМСКОГО», которые в дальнейшем не были подтверждены.

При временном отходе из Киева «КРЫМСКИЙ» остался там и занял руководящий пост в немецко-фашистском административном аппарате. Через некоторое время «КРЫМСКИЙ» немцами был смещен с этого поста и находился не у дел.

По сообщению фашистского радио в октябре – ноябре м-це 1942 г., «КРЫМСКИЙ» назначен в созданную немцами комиссию «по изучению и приведению в порядок исторических памятников и музеев Украины».

* Ф. Свтушенко, керівник диверсійної резидентури «Тарас», виведений до Києва 14 червня 1943 р., був арештований, доля його і підлеглих невідома. Справа резидентури у ГДА СБУ: Ф. 60. Спр. 28462.

** *Оглоблин Александр Петрович* (1899–1992). Доктор історичних наук, професор. З 1944 р. емігрував. О.Оглоблин став конфідентом органів держбезпеки, ймовірно, під час арешту на початку 1930-х рр. (агентурний псевдонім – «Кримський»). За даними відділу контррозвідки Управління державної безпеки НКВС УРСР (червень 1939 р.), як агент центрального апарату НКВС УРСР «розробляв українські націоналістичні кадри», активно працював за оперативною справою «Гниль», брав участь у «комбінаціях» (нерідко беручи для «прикриття» сина), готував доноси на колег-викладачів і студентів Київського університету імені Т.Г. Шевченка (ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 32. Спр. 43. Арк. 89–90). Залучався до оперативної розробки провідних представників української гуманітарної науки – академіка АН УРСР Агафангела Кримського, депутата Верховної Ради УРСР Кирила Студинського, академіка АН УРСР Михайла Возняка, академіка АН УРСР Миколи Василенка, історика й етнографа Катерини Грушевської (доньки академіка Михайла Грушевського), історика Наталії Мірзи-Авакянц. У вересні-жовтні 1941 р. О. Оглоблин очолював Київську міську управу, за сприяння К. Штепи став професором Київського університету імені Т.Г. Шевченка.

«САМАРСКИЙ»* – профессор истории Киевского государственного университета, арестовывался в 1938 году за антисоветскую националистическую деятельность, к суду не привлекался, будучи освобожден по оперативным соображениям.

Имел широкие связи среди украинской интеллигенции, вел разработку националистических элементов.

Через него же агентурно освещалась семья умершего академика М. ГРУШЕВСКОГО, в прошлом председателя «Центральной рады» и в частности разрабатывалась дочь Грушевского – Екатерина Грушевская, которая была арестована и осуждена на 8 лет лишения свободы за контрреволюционную националистическую деятельность.

Во время эвакуации Киева «САМАРСКИЙ» был эвакуирован в Харьков, откуда через некоторое время ему было разрешено съездить в Киев за личными вещами, откуда он возвратиться не смог ввиду последовавшего окружения Киева немцами.

Находясь в оккупированном немцами Киеве, «САМАРСКИЙ» был назначен фашистскими властями на ответственный пост в редакцию Киевской украинской фашистской газеты, откуда вскоре был освобожден от работы и, по последним данным, возглавляет один из отделов городской управы Киева [...].

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧАЛЬНИКА 4 УПРАВЛЕНИЯ НКВД УССР
КАПИТАН ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

[підпис] (ЩУКИН)

«31» декабря 1942 года.

ГДА СБУ. Ф. 60 («Особові та робочі справи агентів радянських спецслужб»). Спр. 83540. Арк. 51–58. Машинопис, оригінал.

---

* Штепа Костянтин Теодосійович (1896–1958). Доктор історичних наук, завідувач кафедри Київського університету імені Т.Г. Шевченка. Емігрував. Агент Секретно-політичного управління ДПУ-НКВС УРСР «Самарський» (К. Штепа) ще під час арешту та вербування у 1927 р., за словами чекістського документа, «з власної ініціативи висвітлював нам настрої арештованих – його співкамерників, повідомив ряд даних, що становили для слідства певний інтерес» (ГДА СБУ. Ф.16. Оп. 32. Спр. 43. Арк.111–112). Виступив провокатором у справі арешту К. Грушевської. Залишився у Києві без згоди чекістів, і під час окупації редагував маріонеткову газету «Нове українське слово» (1941–1943), очолював підрозділ міської «управи», став ректором столичного університету. Згідно зі свідченнями колишнього начальника IV-го відділу (гестапо) Управління безпеки і СД у Києві Вальтера Ебелінга, К. Штепа перебував на агентурному зв'язку у гауптштурмфюрера Губера, начальника одного з рефератів IV-го відділу. Співробітник т.зв. «штабу Розенберга» (установи інформаційно-ментальної війни окупантів).

**Спеціальне повідомлення НКВС Української РСР про виведення агентури
з розвідувально-диверсійними завданнями на окуповану територію України
(18 січня 1943 р.)**

Совершенно секретно

Начальнику 4 Управления НКВД Союза ССР
старшему майору государственной безопасности тов. Судоплатову*
гор. Москва

Согласно распоряжению заместителя народного комиссара внутренних дел СССР № 1046 от 9 января 1943 г. сообщаю, что с начала Отечественной войны по 31 декабря 1942 г. НКВД УССР было выброшено в тыл противника на оккупированную территорию Украинской ССР следующее количество агентуры:

1. Агентов-одиночек с разовыми заданиями разведывательного характера и курьеров для связи с агентурой – 2 027.

2. Диверсионно-разведывательных групп – 595 общей численностью 1 892 человека, из них на оседание – 16 групп с рациями численностью 75 человек, остальные группы выбрасывались с разовыми заданиями, по выполнении которых должны были возвратиться.

3. Возвратились после выполнения заданий 34 группы общей численностью 174 человека. Агентов-одиночек возвратилось 408.

[...]

4. Поддерживается связь с разведывательными группами «Луч» численностью 5 человек, выброшенной в район г. Сумы, и «Майский» численностью 4 человека, выброшенной в район г. Сталино. Живая связь поддерживается только с несколькими агентами-одиночками, от которых недавно возвратились курьеры.

Поддержание курьерской связи с оставленной и выведенной в тыл противника агентурой на протяжении всего этого периода являлось наиболее узким местом в нашей работе. Объясняется это отходом частей Красной Армии и невозможностью вследствие этого зачастую установления конкретных пунктов возвращения агентуры. Очень часто установленные нами пункты возвращения агентуры оказывались нереальными, так как, прежде чем агент успевал выполнить задание, указанный ему пункт возвращения оказывался неожиданно захваченным противником.

5. Провалилось 5 диверсионно-разведывательных групп общей численностью 22 человека и 2 агента-одиночки. Подробное сообщение по этому вопросу будет представлено дополнительно.

6. По состоянию на 1.1.43 г. мы не имели сведений о судьбе и местонахождении 554 групп общей численностью 1 690 человек и до 1 600 агентов-одиночек.

В настоящее время нами завербовано и подготовлено к выброске в тыл противника для активизации разведывательной работы и установления связи с выброшенной и оставленной на оккупированной территории Украины агентурой до 70 человек.

Зам[еститель] народного комиссара внутренних дел УССР
майор государственной безопасности
(Савченко)
«18**» января 1943 г.
№ 28/сн
г. Борисоглебск

ГДА СБУ. Ф. 60 («Особові та робочі справи агентів радянських спецслужб»). Спр. 83540. Арк. 60–61. Машинопис, оригінал.

* Судоплатов Павел Анатольевич (1907–1996). Старший майор державної безпеки (1941), генерал-лейтенант (1945). З липня 1941 до квітня 1945 р. очолював підрозділ НКВС-НКДБ Союзу РСР із керівництва зафронтовою розвідувально-диверсійною діяльністю, у т.ч. – 4-е Управління НКВС-НКДБ СРСР.

** Дата вписана від руки.

Довідка про основні завдання розвідувальної діяльності 4-го Управління НКВС
Української РСР в тилу противника (травень 1943 р.)

Совершенно секретно

СПРАВКА
об агентурной работе НКВД УССР в тылу противника
По состоянию на 15.5.43 года

Директивой Народного Комиссара Внутренних и Дел Союза ССР Л.П. БЕРИЯ от 10.2.43 г., перед 4-м Управлением НКВД УССР были определены следующие задачи разведывательной работы в тылу противника:

а) Сбор сведений об агентуре, забрасываемой противником для шпионско-диверсионной работы в нашем тылу или намеченной для оставления после отхода германских войск.

б) Изучение режимных, политических и хозяйственных мероприятий немецко-фашистских оккупантов, внедрение нашей проверенной агентуры в разведывательные, административные и хозяйственные органы противника, а также в различные антисоветские организации, создаваемые немцами.

в) Получение применяемых немцами всех видов действующих пропусков, удостоверений личности, железнодорожных билетов, справок и других документов, необходимых для снабжения нашей агентуры, направляемой в тыл противника.

г) Вербовка агентуры на оккупированной территории, главным образом, из числа лиц, работающих в административных, политических, хозяйственных и разведывательных органах противника, а также восстановление связи, после должной проверки, с наиболее ценной агентурой НКВД, оставшейся на оккупированной территории.

ПРИМЕЧАНИЕ: Ведение прифронтовой военной разведки не входит в круг оперработы органов НКВД и потому давать задания забрасываемой агентуре по этой линии, не следует. Случайно полученные нашей агентурой сведения военного характера, немедленно передавать в ближайшие органы военной разведки Красной Армии.

Во исполнение указанной директивы, НКВД УССР и организует разведывательную работу в тылу противника.

Поскольку г.г. Киев и Харьков являются и при оккупантах важнейшими политическими и хозяйственными центрами Украины, поэтому основное внимание в организации разведывательной работы нами уделяется этим пунктам [...].

НАЧАЛЬНИК 4 УПРАВЛЕНИЯ НКВД УССР
майор РЕШЕТОВ

ГДА СБУ. Ф. 60 («Особові та робочі справи агентів радянських спецслужб»). Спр. 83540. Арк. 77–78.
Машинопис, оригінал.

**Про бойову та розвідувально-диверсійну діяльність 4-го Управління НКВС-НКДБ
Української РСР за 1941–1945 рр. під час визволення країн Східної Європи
(червень 1945 р.)**

Совершенно секретно

«УТВЕРЖДАЮ»
НАРОДНИЙ КОМИССАР
ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР
ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ [підпис] (САВЧЕНКО)
«27» июня 1945 г.

**ИТОГОВЫЙ ДОКЛАД
о боевой и агентурно-оперативной работе 4-го Управления НКГБ УССР
в Отечественной войне 1941–1945 г.г.**

[...]

Передав партизанские отряды Украинскому Штабу партизанского движения, 4-ое Управление НКГБ УССР, в соответствии с поставленными перед ним задачами, усилило, проводимую с первых дней войны, работу по заброске в тыл противника резидентур, агентов, диверсионно-разведывательных, а впоследствии оперативно-чекистских групп и спецотрядов.

Организация и результаты боевой деятельности спецотрядов и групп.

В связи с удалением линии фронта на территорию западных областей Украины, а затем на территорию, граничащих с Украиной иностранных государств, перед 4-м Управлением была поставлена задача об усилении агентурно-оперативной и боевой работы в глубоком тылу врага, в менее изученной нами обстановке.

С этой целью аппарат Управления, наряду с заброской агентов-одиночек, приступил к формированию и выводу в тыл оперативно-чекистских, диверсионно-разведывательных групп и специальных отрядов, с базы которых в дальнейшем организовывалась боевая и агентурно-оперативная работа.

Всего с октября месяца 1943 года по 9 мая 1945 года было выведено в тыл противника 53 оперативно-чекистских, диверсионно-разведывательных групп и отрядов, общей численностью 780 человек, которые, действуя на оккупированной территории, значительно пополнили свои ряды за счет местного населения, а также военнопленных, бежавших из лагерей и, таким образом, личный состав отрядов и групп в итоге составил – 3 928 человек.

Незначительное количество этих групп и отрядов было выведено в тыл противника путем перехода линии фронта, основная же часть выводилась при помощи самолетов, с посадкой в тылу противника и с применением парашютов.

Самолетами десантировано 40 групп, общей численностью – 559 человек.

Для обеспечения боевой работы указанных групп и отрядов, в упомянутый период времени им было выброшено, при помощи самолетов – 137 875 килограммов спецтехники, вооружения и боеприпасов. Для проведения этих операций было совершено 126 самолетовылетов в тыл врага.

Выполняя задания по разрушению коммуникаций и стратегических объектов врага, эти группы и отряды в чрезвычайно тяжелой обстановке, прошли громадные расстояния и своей деятельностью охватили оккупированную немцами территорию западных областей Украины, Польши, Румынии, Венгрии, Чехословакии, Болгарии, а также часть территории Германии.

Своим личным составом и, через завербованную на месте агентуру, эти группы-отряды успешно осуществили многочисленные диверсионные акты и боевые операции на ж.д. транспорте, в промышленных объектах, в административных центрах и на шоссейных коммуникациях противника.

К числу наиболее характерных операций относятся:

26.09.1944 г. оперативно-чекистская группа «АВАНГАРД», действовавшая в 60 км юго-западнее г. Кракова, под руководством ЕФРЕМОВА, через агентуру, подорвала 3 главных котла крупной шахты Сершанга (Серша), что в 7 км севернее гор. Хжану (Польша).

Добываемым углем этой шахты обеспечивалась работа электростанции, крекинг-завода, железной дороги и 12 фабрик.

29.09.1944 г. оперативно-чекистская группа «ВАЛЬКА», действовавшая в 50 км юго-западнее г. Кракова, под руководством КАЛИНОВСКОГО, через агентуру, успешно провела диверсионный акт на военном заводе в районе гор. Сосновец.

Этот завод расположен в населенном пункте Лоу, в 4 км севернее г. Сосновец. Изготавливал патроны к автоматам и винтовкам, а также детали к гранатам. На заводе работало до 1 000 рабочих.

Диверсионный акт произведен путем заложения специальных мин. В результате взрыва мин уничтожено два паровых котла машинного отделения завода. Завод вышел из строя, прекратив производство боеприпасов.

29.09.1944 г. этой же группой на линии железной дороги Краков-Бельско был взорван 18-ти метровый мост через реку Клечовку в селе Клеча, в 34 км юго-западнее Кракова.

Этот железнодорожный мост длиной 18 метров, шириной 5,5, высотой 6 метров, имел две колеи. Конструкция его новой системы держалась на подпорно-висящих металлических блоках и мощном металлическом креплении.

В результате взрыва моста движение на этом участке железной дороги было прервано на 15 суток.

04.10.1944 года диверсионно-разведывательная группа «ВИСЛА», действовавшая юго-западнее гор. Кракова, под руководством СОБИНОВА, успешно произвела диверсионный акт на военном химическом Квачалонском заводе. Завод вырабатывал соляную и азотную кислоты. В одной смене работало на заводе 200 рабочих.

Диверсионный акт произведен бойцами, снявшими охрану и проникшими на территорию завода. В результате взрыва заложенных мин уничтожены 2 паровых котла, трансформатор и все деревянные постройки сожжены. Завод вышел из строя, прекратив производство химических веществ.

29.10.1944 года, этой же группой на ж.д. линии Суха-Хабувка, на перегоне Оселец-Макув взорван 9-ти метровый железобетонный мост в момент прохождения через него воинского эшелона.

В результате взрыва уничтожены – мост, два паровоза, 17 вагонов, 3 танка, 5 автомашин и 40 орудий.

05.11.1944 года специальный отряд «ЩОРС», действовавший в районе ж.д. станции Парница/Чехословакия/, под командованием ПОТЕМКИНА обстрелял штаб немецкой дивизии, располагавшейся в селе Зазрыва.

В результате обстрела, из имевшихся в отряде орудий уничтожено и повреждено: 3 пушки, 2 миномета, 5 автомашин и повреждено 12 казарменных помещений, где размещались немецкие солдаты.

12.11.1944 года диверсионно-разведывательная группа «НИТРА», выведенная в тыл противника по распоряжению Народного Комиссара Государственной Безопасности СССР тов. МЕРКУЛОВА, в связи с просьбой Военного Совета 1-го Белорусского Фронта, действовавшая в районе города Неклань, в 14 км восточнее города Коньске, под руководством КИРЕЕВА, провела диверсионный акт на железной дороге Радом – Коньске, в 5 км северо-западнее города Скаржиско – Каменка, взорвав эшелон противника.

Тогда же, в том же районе, на шоссейной магистрали Шидловець–Скаржиско–Каменка обстреляла 60 вражеских автомашин.

23.11.1944 года диверсионно-разведывательная группа «АРСЕНАЛ», выведенная в тыл врага по распоряжению Народного Комиссара Государственной Безопасности СССР тов. МЕРКУЛОВА, в связи с просьбой Военного Совета 1-го Белорусского Фронта, действовавшая 19 км северо-восточнее города Пиотрков, под руководством ГРОМОВА, ночью, в городе Пиотрков взорвала трансформаторную будку.

В результате этой диверсии промышленные предприятия военного значения в г.г. Пиотрков и Томашув приостановили работу за отсутствием электроэнергии.

Эта же группа 21.11.1944 г. на участке железной дороги, между станциями Пиотрков-Розпша взорвала эшелон противника с живой силой, вооружением и боеприпасами, направлявшийся в Варшаву. В результате взрыва уничтожено и повреждено: паровоз, 3 вагона с живой силой, 9 вагонов с вооружением и боеприпасами, убито и ранено свыше 90 немецких солдат и офицеров.

25.11.1944 года на том же участке железной дороги взорван санитарный эшелон противника, направлявшийся из Варшавы на Краков. В результате взрыва уничтожено и повреждено 1 паровоз и 13 вагонов. Убито более 160 человек, много контуженных.

01.12.1944 года спецгруппа «ЗАРЕВО», действовавшая в 50 км восточнее г. Брно (Чехословакия), под руководством ФАУСТОВА, подорвала высоковольтную электромагистраль Пржеров-Куновице, питающую электроэнергией военные заводы Всетина, что в 60 км юго-восточнее г. Оломуц, выпускавшие пулеметы разных систем, противотанковые орудия и боеприпасы, а также самолето-ремонтный завод в г. Куновице. В результате диверсии заводы не работали 5 суток.

13.12.1944 года спецгруппой «ВАЛЬКА», действовавшей в районе с. Недзведзь, в 20 км юго-восточнее г. Иорданув (Польша), под руководством КАЛИНОВСКОГО, в результате тщательной агентурной подготовки, с целью взрыва большого движения воинских грузов на железной дороге Скавце-Суша-Скавце, что в 37 км юго-западнее города Кракова, в 2,5 км Южнее станции Скавце, произведен крупный диверсионный акт – взорван большой железнодорожный мост через реку Скана.

Взрыв моста произведен путем подрыва двух специально заложенных мин общим весом 160 кг тола. В результате взрыва уничтожено: 2 железнодорожных быка*, выведен из строя железнодорожный мост первого класса, длиной 135 метров, высотой 11 метров; две фермы моста, разорванные на куски, упали в воду. Движение поездов на этом участке дороги в направлении Краков – Новы Сонч было закрыто на один месяц.

В газете «Гонец-Краковский» немцы объявили большую награду за выдачу лиц, взорвавших мост.

14.12.1944 года спецгруппой «ПЛАМЯ», действовавшей в районе Яворов, в 63 км северо-восточнее г. Нитра (Словакия), под руководством ПУТИЛОВА, на железнодорожной магистрали Злато-Моравце-Левице, между станциями Злато-Моравце-Прилепы, что в 63 км северо-восточнее города Нитра, подорван эшелон с живой силой противника.

В результате диверсии уничтожено и частично повреждено – один паровоз и 16 вагонов. Убито и ранено до 350 немецких солдат и офицеров.

Результаты диверсии подтверждены очевидцем – старостой села Обице – КЛИЧАК и другими жителями этого села [...].

04.01.1945 года спецгруппами 4-го Управления НКГБ УССР «ПЛАМЯ» и «ЗАРУБЕЖНЫЕ», действовавшими в районе с. Скицов, 32 км северо-восточнее гор. Нитра (Чехословакия), установив через специально завербованную агентуру численный состав и моральное состояние 57-го венгерского пограничного батальона, дислоцировавшегося в селении Недонове, в 10 км северо-восточнее г. Топольчаны, совместными и решительными действиями обеих групп, этот батальон был окружен и обезоружен.

В результате операции были взяты в плен:

1 ст[арший] лейтенант, 2 лейтенанта, 1 мл[адший] лейтенант, 5 ротмистров и 111 солдат венгерского батальона. Захвачено все вооружение, штабное имущество, печати и карты.

14.01.1945 года спецгруппой 4-го Управления НКГБ УССР «РАКЕТА», действовавшей в 20 км северо-восточнее Банской Быстрицы (Чехословакия), под руководством МОРСКОГО, путем минирования, взорвана электростанция в селении Еленец, в 15 км севернее Банской Быстрицы. Электростанция обеспечивала электроэнергией военный завод, изготавливавший мины и пулеметы, расположенный в селении Подбрэзова, в 10 км западнее города Брезно.

20.01.1945 года этой же группой взорвана электростанция в селении Старо-Гори, в 12 км севернее Банской Быстрицы, снабжавшая электроэнергией г.г. Банска-Быстрица, Брезно, Зволен, шахты Шпання-Дольна и Подканова, а также лесопильный завод в селении Ульманка.

20.01.1945 года спецгруппа 4-го Управления НКГБ УССР «ВАЛЬКА», действовавшая 20 км северо-восточнее г. Иорданув (Польша), под руководством КАЛИНОВСКОГО, в целях дезорганизации отступающих войск противника, на железнодорожной линии Хабувка-Макув минировала железнодорожный мост длиной 100 метров через реку Скавина.

Немцы, заметив, что им путь прегражден, выдвинули на охрану моста воинское подразделение. Во время завязавшегося боя мост был взорван. В результате боя убито 13, ранено 29 немецких солдат и офицеров. Передвижение войск противника на этом участке было задержано.

20.01.1945 года этой же группой ликвидирован видный немецкий ставленник КШЕПТОВСКИЙ Вацлав, который был задержан группой и после допроса, признав свою предательскую деятельность и связь с фашистами, был повешен на перекрестке шоссе дорог возле гор. Закопане, неподалеку от леса, полученного им в подарок от немцев.

В тот же день, в ресторане, в гор. Закопане группа задержала брата Вацлава – КШЕПТОВСКОГО Болеслава, являвшегося ближайшим помощником в фашистской деятельности Вацлава и в лесу на окраине г. Закопане расстреляла его.

О факте ликвидации братьев КШЕПТОВСКИХ, особенно Вацлава, население гор. Закопане и окружающих горных сел, знающих о фашистской деятельности КШЕПТОВСКИХ, высказывалось с одобрением.

29.01.1945 года спецгруппой «АМУРЦЫ», действовавшей 30 км севернее гор. Трнава (Словакия), под руководством ЕРМАКА, взорвано трехэтажное здание школы, которое использовалось немцами под казарму.

Установив, что в этом здании размещается до 600 немецких солдат и власовцев, три участника группы, во главе с КАЮННЕЛЬ Гюнтером, переодетые в немецкую форму, проникли в казарму и оставили там мину из 35 кг тола и 2-х литров бензина с карандашным взрывателем, вложенную в чемодан.

После того, как КАЮННЕЛЬ с помощниками скрылся, произошел взрыв, в результате которого обвалились полы и потолки здания и возник пожар, при этом оказались убитыми и ранеными до 500 немцев и власовцев.

* Опора моста.

17.05.1945 года эта же группа взорвала в гор. Миява военный завод, который выпускал ежедневно 11 660 взрывателей для артиллерийских снарядов, батальонных минометов, а также разную аппаратуру к артиллерийским снарядам.

Диверсионный акт проведен через специально завербованную группой агентуру из местных жителей, перенесших на завод заранее изготовленные две мины.

В результате взрыва полностью уничтожены – трансформатор, конвейер сборочного цеха и частично поврежден сборочный цех.

Диверсионно-разведывательная группа «АВАНГАРД», под командованием ЛУКИЧА 28.11.1944 года ликвидировала видного фашистского деятеля Эрнста РОСТА.

Ликвидация Эрнста РОСТА была проведена в результате обстрела группой проходившей автомашины на шоссе Пинчев-Дзялошице, недалеко от с. Санципнев, в 50 км северо-восточнее Кракова.

Из захваченных и доставленных нам документов видно, что РОСТ Эрнст Германн Пауль, 1891 года рождения, уроженец и житель гор. Берлина, член национал-социалистской партии с 1933 года. Занимал ряд ответственных должностей в партии, в частности, в 1940–1943 г.г. был руководителем главной Берлинской окружной инстанции национал-социалистской партии.

В Польше РОСТ занимал должность руководителя областной инстанции национал-социалистской партии Генерал-Губернаторства и совершал служебные поездки в район Краковского воеводства по специальным заданиям.

29.04.1945 года оперативно-чекистской группой «ШКВАЛ», действовавшей в районе города Праги (Чехословакия), под руководством ГАЙДАРА, в результате агентурной подготовки, миной в 70 килограмм тола, взорван двухколейный железнодорожный мост длиной в 250 метров, через реку Бироунка, 13 км юго-западнее города Праги, на ж.д. магистрали Прага–Бироун–Пильзен.

В результате взрыва была повреждена центральная часть перекрытия моста.

В связи с повреждением этого моста было нарушено обеспечение боеприпасами войск противника, находившихся в районе Праги, а также исключалась возможность вывоза немцами имущества и оборудования из этого района, кроме того, затруднило отход немецких войск при наступлении на Прагу частей Красной Армии.

02.05.1945 года оперативно-чекистской группой «ВПЕРЕД», действовавшей в районе гор. Йиглава (Чехословакия), под руководством ОРЛА, на железнодорожной магистрали Пардубице–Поличный, между ст. Кроуна–Пуста–Каменица был подорван и спущен под откос воинский эшелон № 9/321 с живой силой противника.

В результате диверсии были сброшены паровоз и 4 классных вагона.

После взрыва немцы, выскочив из задних вагонов, открыли пулеметный огонь по головной части эшелона, полагая, что партизаны произвели на поезд налет, в результате чего было убито много немцев.

По данным разведчика из местных чехов НАВОДНОГО Францишека, было установлено, что немцы в течение суток автомашинами возили убитых и раненых солдат и офицеров в город Гминск.

Движение поездов на этом участке было приостановлено на 38 часов.

03.05.1945 года оперативно-чекистской группой «ФАКЕЛ», действовавшей в районе Праги (Чехословакия), под руководством БОГУНА, через агентуру, был разрушен телеграфно-телефонный узел в гор. Добржиш. Кроме того, были нарушены телефонные линии Добржиш–Прага, Добржиш–Бироун.

В результате диверсии немцы на этом участке с 03.05.1945 г. не имели телефонной связи вплоть до разгрома их частями Красной Армии.

05.05.1945 года оперативно-чекистской группой «ГРОМ», действовавшей в районе города Добржиш, в 35 км юго-западнее Праги (Чехословакия), под руководством ЕЛЕЦКОГО, на шоссейной дороге, в районе с. Вознице, в 5 км северо-восточнее гор. Добржиш был взорван мост длиной 10 и шириной 12 метров. По этой шоссейной дороге немцы производили усиленные переброски грузов и войск.

По выходе из тыла врага спецгрупп и отрядов значительная часть сообщенных ими данных о диверсионной деятельности нами была проверена и получила подтверждение.

Находясь на оккупированной территории Чехословакии, оперативно-чекистские и диверсионно-разведывательные группы 4-го Управления НКГБ УССР до последнего дня войны проводили боевую работу против немецких захватчиков.

5 мая 1945 года в гор. Прага вспыхнуло народное восстание, в руководство которым вошла агентура 4-го Управления НКГБ УССР, специально выброшенная в Прагу для организации боевой деятельности местного населения против оккупантов.

К этому времени в районе гор. Праги действовало семь наших оперативно-чекистских и диверсионно-разведывательных групп: «ФАКЕЛ», «ПРИБОЙ», «ШКВАЛ», «ГРОМ», «ПРАГА», «УРАГАН», «СЕВЕР», снабженных 16-ю радиостанциями, ежедневно связанных с нами. Благодаря получаемым данным через эти станции, мы своевременно информировали НКГБ СССР, а через него Генеральный Штаб Красной Армии о ходе восстания в городе Праге и других пунктах этого района.

Все эти группы приняли деятельное участие в Пражском восстании, объединили вокруг себя значительное количество местного населения и, как имеющие многолетний опыт боевой работы, оказали действенную помощь местным комитетам по руководству восстанием, чем способствовали освобождению города Праги частями Красной Армии.

Кроме того, в районе гор. Брно действовало три наших диверсионно-разведывательных группы: «ЗАРЕВО», «ВПЕРЕД», «ЗАПАД», которые вместе с группами, действовавшими в районе гор. Праги, оказавшимися на путях отхода в западном направлении немецкой группировки войск, уклонившейся от капитуляции, продолжали боевую деятельность против этих войск и после 8.5.45 года. Так, например:

9 мая 1945 года группа «ЗАРЕВО» в количестве 70 человек, в с. Фришова (район Брно) держала бой с отходящими с фронта частями «СС». В результате боя было убито до 120 немецких солдат и офицеров, а также уничтожено: 1 бронемашина, 1 легковая машина с офицерами, 1 санитарная машина. Захвачено большое количество оружия и боеприпасов.

Наша группа в этом бою потеряла 4 человека убитыми и 8 человек ранеными.

Группа «ВПЕРЕД», действовавшая в районе города Брно, 9 мая 1945 года, через посланных парламентариев, приняла капитуляцию и разоружила две венгерские дивизии вместе с их штабами.

Кроме того, в этот же день группой, с боями, разоружено и пленено 8 немецких офицеров, 57 солдат, 150 венгерских солдат, отобрав у них: 7 пулеметов, 114 винтовок, 3 автомата и 70 гранат.

11 мая 1945 года группа «ФАКЕЛ», вместе с восставшим населением города Добржиш (район города Праги), в течение двух часов вели бой с отступавшей от частей Красной Армии немецкой танковой дивизией «СС». Бой продолжался до подхода частей Красной Армии, что вынудило немцев этой дивизии бросить оружие, технику и в беспорядке, мелкими группами, отойти в лес.

В это же время, группой «ФАКЕЛ» захвачен начальник штаба армии ВЛАСОВА (РОА), член президиума так называемого «Комитета Освобождения Народов России» генерал-майор ТРУХИН*, который нами доставлен в НКГБ СССР.

Таким образом, результаты боевой деятельности оперативно-чекистских, диверсионно-разведывательных групп и специальных отрядов 4-го Управления НКГБ УССР с 1-го января 1944 г. по 11-е мая 1945 года характеризуются следующими показателями:

ликвидировано видных антисоветских деятелей и лиц комсостава немецких армий – 21

ликвидировано гестаповцев и другой вражеской агентуры – 69

выведено из строя военных заводов – 6

выведено из строя промышленных предприятий – 14

выведено из строя электростанций – 3

подорвано электролиний высокого напряжения – 19

уничтожено машин и агрегатов – 45

уничтожено телефонно-телеграфных узлов связи – 3

уничтожено телефонно-телеграфных линий связи /в метрах/ – 6 800

уничтожено стационарных и подвижных радиостанций – 8

уничтожено разных складов – 18

взорвано железнодорожных мостов – 77

взорвано шоссе мостов – 33

взорвано водонапорных башен – 2

взорвано железнодорожного полотна /в метрах/ – 840

подорвано железнодорожных эшелонов с живой силой и техникой – 207

при этом уничтожено и повреждено:

* Трухін Федір Іванович (1896–1946). Генерал-майор Червоної армії. Займав посаду начальника штабу Північно-Західного фронту. Наприкінці червня 1941 р. потрапив у полон, став активним учасником колабораційного антирадянського руху («власівців»). Начальник штабу т.зв збройних сил Комітету визволення народів Росії із жовтня 1944 року. Взятий у полон 8 травня 1945 р. чеськими партизанами і переданий радянській стороні. Военною колегією Верховного Суду СРСР як військовий злочинець засуджений до смертної кари. 1 серпня 1946 р. повішений у Бутирській в'язниці у Москві.

а) паровозов – 247
б) вагонов – 2 332
в) платформ – 148
подорвано бронепоездов – 1
уничтожено и повреждено бронеплощадок – 4
уничтожено орудий разного калибра – 100
уничтожено минометов – 11
уничтожено танков – 106
уничтожено бронемашин – 10
уничтожено самолетов – 4
взорвано дзотов – 58
взорвано пулеметных точек – 132
уничтожено и повреждено казарменных помещений – 30
уничтожено автомашин – 436
уничтожено цистерн с бензином – 24
захвачено:
танков – 3
орудий – 5
минометов – 20
бронемашин – 5
паровозов – 2
пулеметов – 191
винтовок – 6 027
автоматов – 118
пистолетов – 343
гранат – 2 941
автомашин – 675
мотоциклов – 4
лошадей – 2 296
убито и ранено немецких солдат и офицеров – 22 519
захвачено в плен офицеров и солдат противника – 3 287
разоружено немецких солдат, офицеров и их пособников – 6 747.

За время пребывания в тылу противника, на территории Польши, Словакии и Чехии, личный состав наших оперативно-чекистских, диверсионно-разведывательных групп и специальных отрядов среди местного населения приобрел большую популярность и авторитет. Этому способствовала активно проводимая боевая работа наших групп против оккупантов.

Правильное взаимоотношение спецгрупп и отрядов с местным населением, с учетом политической обстановки, способствовало массовому вовлечению местных жителей в дело борьбы с немецкими захватчиками.

В особенности большой авторитет имели наши специальные группы среди чешского и словацкого населения в районах Праги, Бороун, Добржиш, Брно, Банска Быстрица и Братислава.

В подтверждение этого можно привести следующие факты:

После приземления и организации боевой деятельности против немцев в районе гор. Добржиш (Чехо-Словакия), оперативно-чекистской группой «ФАКЕЛ» – среди местных чехов возникло широкое движение по оказанию всяческой помощи нашим диверсантам-парашютистам в борьбе с оккупантами.

Помощь эта выражалась в снабжении личного состава опергруппы продуктами питания, одеждой и вооружением; в информировании о действиях немцев; в широком содействии в боевой работе оперативной группы.

Незадолго перед Пражским восстанием, немецкое командование предприняло ряд решительных карательных мер, с целью поимки наших парашютистов, дислоцировавшихся в лесах, селах в районе города Праги.

Чехи – жители города Добржиш, несмотря на жесткий режим, установленный немцами, укрыли наших парашютистов в своих домах в самом городе. Таким образом, немцам не удалось обнаружить наши специальные группы.

Одной из наших групп «ШКВАЛ» был взорван ж.д. мост через реку Бироунка, имевший важное стратегическое значение для немцев в части передвижения войск и снабжения фронта.

После взрыва моста жители гор. Бироун, узнав об этом, одарили участников группы ценными подарками.

После освобождения Чехословакии от немецких захватчиков частями Красной Армии, личный состав наших спецгрупп в гор. Праге, Добржиш, Бироун и др. встречался бурными овациями. В ряде городов чехами устраивались банкеты в честь советских парашютистов. Почти всему личному составу наших групп были преподнесены ценные подарки.

В гор. Добржиш одна из главных улиц была переименована в улицу «Советских Парашютистов».

Подобные факты имели место в ряде населенных пунктов Чехии и Словакии.

Агентурно-оперативная работа.

Еще в начале войны в связи с отходом частей Красной Армии, 4-ое Управление НКГБ УССР оставило большое количество своей агентуры на территории, находившейся под угрозой немецкой оккупации.

Всего по НКГБ УССР в период отхода частей Красной Армии на восток (1941–1942 г.г.) было оставлено в тылу противника 12 726 агентов, в том числе:

резидентур	—	43
из них резидентов	—	43
агентов	—	644
диверсионных групп	—	41
из них руководителей	—	41
участников групп	—	461
одиночек агентов-разведчиков	—	1 367
агентов-сигнальщиков	—	441
содержателей конспиративных квартир	—	101
связников	—	77
агентов с разными заданиями	—	9 541

В этот же период, включая 1943 год, переброшено через линию фронта 2 030 агентов-одиночек, 595 диверсионно-разведывательных групп в количестве 1 892 человека и 29 резидентур, общей численностью 89 человек.

Следовательно, на первом этапе войны, аппаратами НКГБ УССР было оставлено в тылу противника и переброшено через линию фронта 16 737 человек.

Массовые переброски нашей агентуры через линию фронта, а также оставление ее в тылу противника на этом первом, тяжелом для Советской Украины, этапе Отечественной войны, сыграли большую роль в деле поднятия партизанского движения. Многие агенты, не выполнив своего основного задания, ушли в леса на нелегальное положение и явились в ряде случаев организаторами в деле создания партизанских отрядов.

Агентура этого периода провела большую и важную работу по военной и политико-экономической разведке в районах Украины, временно оккупированных немцами, вовремя сигнализировало о мероприятиях, проводимых немецкими захватчиками, чем давала возможность НКГБ УССР информировать военное командование и руководящие партийно-советские органы по всем актуальным вопросам, касающимся зоны немецкой оккупации.

Часть этой агентуры успешно осуществила боевую деятельность против оккупантов и их военных объектов. Кроме того, массовые выброски агентуры в тыл врага оказали большое влияние на население оккупированной территории в смысле его организации против оккупантов. Эта агентура являлась проводниками правды о Красной Армии и Советском Союзе [...].

Для ведения разведывательной и диверсионной работы в гор. Одессе, 4-м Управлением НКГБ УССР в июне 1943 года была выброшена на парашютах резидентура ЗОЛОТНИКОВА*.

Благодаря наличию обширных связей среди немецких колонистов и своей немецкой национальности, ЗОЛОТНИКОВ сумел в короткий срок легализоваться в Одессе, устроиться на работу в Стройнадзор германского военного флота, а впоследствии стать главным инженером судостроительного завода им. А. Марти в Одессе.

ЗОЛОТНИКОВ пополнил резидентуру за счет местных специалистов и рабочих и успешно проводил диверсионно-разведывательную работу.

Эта резидентура, под руководством ЗОЛОТНИКОВА, с октября 1943 года по апрель 1944 года, осуществила ряд актов саботажа и диверсий, благодаря которым 4 немецких сторожевых судна – Д-6, Д-8,

* *Гефт Микола Артурович* (1911–1944). Радянський розвідник-нелегал, майор держбезпеки. Загинув 25 серпня 1944 р. у бою у м. Седлец на території Польщі.

Д-9, Д-10; буксирний теплоход «ВАГРАИН» и быстроходный эсминец «Р-204» были выведены из строя и немецкое командование не могло их использовать в период эвакуации своих войск из Севастополя и операции на побережье Черного моря в районе Севастополя и Одессы.

Всего резидентурой было организовано до 15 аварий на военных судах противника.

Кроме того, ЗОЛОТНИКОВ, используя служебное положение, не допустил вывоз немцами ценного заводского оборудования, а также предотвратил взрыв двух основных цехов завода. Лично освободил от насильственной эвакуации более 30-ти квалифицированных инженеров и около 200 рабочих.

Помимо диверсионной деятельности, ЗОЛОТНИКОВЫМ, через находившуюся у него на связи агентуру, собраны обширные материалы разведывательного характера о режиме и деятельности румыно-немецких оккупантов в Одессе, сведения о численном составе, вооружении и потерях германских охранных флотилий, базировавшихся в портах Черноморского побережья, а также ценные материалы о предателях и агентуре сигуранцы и гестапо.

Выведенный в начале 1944 года в город Винницу агент «МЕЛЬНИК»^{*} установил контакт с офицерами спецкоманды, прибывшими туда для минирования основных объектов города на случай отхода немецких войск.

Используя доверие и отсутствие бдительности охраны склада взрывчатых материалов, предназначенных для минирования города, «МЕЛЬНИК» успешно произвел минирование этого склада, чем вызвал мощный взрыв.

При взрыве погибла вся команда минеров, численностью до 100 человек, разрушена мощная фронтальная радиостанция, находившаяся недалеко от этого места. Немцы не имели времени выслать новую команду и подвезти взрывматериалы, в силу чего город Винница был спасен от разрушений.

4-ое Управление НКГБ УССР, наряду с организацией диверсионно-боевой и военно-разведывательной работы, активно занималось деятельностью по внедрению нашей агентуры в антисоветские, националистические формирования, действовавшие на оккупированной территории [...].

14 июля 1943 года самолетом в Одессу была выброшена резидентура «ЧЕРНОМОРЦЫ», под руководством «МИЛАНА».

Этой резидентурой были собраны заслуживающие внимания разведывательные данные о деятельности белогвардейских формирований в городе Одессе, о деятельности РОА, НТСНП и выявлено много агентуры гестапо и сигуранцы.

«МИЛАНОМ» путем подготовки, были внедрены в разведывательные органы противника два агента из состава созданной им резидентуры: агент «ДМИТРИЙ» – в органы германской военно-морской разведки и агент «ВЕРА» – в негласную резидентуру гестапо.

Кроме того, «МИЛАНОМ» был введен в состав созданного в Одессе филиала НТСНП – агент «СТЕПАН».

Для разработки антисоветских формирований, проведения разведывательной и диверсионной работы на оккупированной территории, а также для выявления антисоветских лиц на территории, освобожденной Красной Армией, 4-м Управлением НКГБ УССР, путем вывода через линию фронта и вербовок на месте, в течение 1944 года и первой половины 1945 года, завербовано и направлено для выполнения соответствующих заданий 759 агентов, из числа которых использовалось на оккупированной территории:

Украины	–	140 чел.
Польши	–	203
Чехословакии	–	345
Румынии	–	63
Венгрии	–	2
Болгарии	–	4
Австрии	–	2

Благодаря успешной деятельности нашей агентуры по разработке антисоветских формирований на оккупированной территории, органам НКГБ при освобождении этой территории Красной Армией удалось своевременно изъять большое количество немецких агентов, диверсантов, шпионов, террористов и активных деятелей антисоветских формирований, оставшихся для подрывной работы в тылу Красной Армии.

В результате деятельности нашей агентуры в этом направлении, 4-м Управлением НКГБ УССР за годы Отечественной войны взято на оперативный учет свыше 17 000 человек антисоветского элемента.

^{*} *Порай-Кошиць Микола* (пом.1990). Офіцер-учасник Першої світової війни, георгіївський кавалер. В 1933 р. незаконно репресований, відбув заслання. За порятунок Винниці нагороджений орденом Вітчизняної війни першого ступеня.

По материалам, полученным от агентуры и специальных групп, действовавших в тылу врага, за годы Отечественной войны, постоянно выпускались информационные документы для НКГБ ССРР и командующих фронтами. Всего выпущено Управлением 355 документов, из них:

О политико-экономическом положении на оккупированной территории Украины – 81.

О создании и деятельности антисоветских военных формирований на оккупированной территории – 16. Данные военно-разведывательного характера – 103.

О деятельности на оккупированной территории антисоветских националистических формирований – 24.

По разным вопросам, касающимся положения на оккупированной территории – 131.

Потери в личном составе.

В Отечественную войну 1941–1945 г.г. при боевых операциях и агентурно-оперативной работе в тылу врага наши потери в личном составе командиров, бойцов спергрупп-отрядов, агентуры и оперативных сотрудников НКГБ СССР составляют 760 человек, из них:

Убитыми – 489.

Пропавшими без вести – 271 [...].

Погибли они героической смертью, оставаясь верными нашей Родине, что подтверждается следующими, далеко не исчерпывающими, фактами:

Оставленный в 1941 году при оккупации гор. Киева сотрудник НКГБ СССР «МАКСИМ»* провел большую работу в борьбе с немецкими оккупантами, через приданный ему аппарат агентуры. Будучи арестованным гестапо «МАКСИМ» погиб, но не выдал известной ему агентуры и тайников с документами.

Выведенная 13 июня 1943 года в гор. Киев резидент тов. АСТАХОВА П.Г., выполнив задания по связи с ценной агентурой, была арестована гестапо. На следствии, перенесла множество пыток, она была замучена, не выдав известной ей агентуры**.

18.10.1944 г. радистка группы «РЕЙД» тов. ЗЕМЛЯНИХИНА И.Ф., отбившись от группы, была окружена отрядом полиции в доме старосты дер. Белки /Польша/. Израсходовав запас патронов в перестрелке с этим отрядом, привела в негодность радиостанцию, после чего застрелилась.

21.12.1944 года в дер. Ротанов (Словакия) крупным отрядом карателей были окружены шесть бойцов спецгруппы НКГБ СССР «ЗАРЕВО», под командованием т. БУКИНА В.Я. Отклонив предложение о сдаче в плен, эта группа в течение 2-х часов вела неравный бой с карателями, истребив более 30 немцев. После того, как дом был подожжен, все участники группы, не имея возможности вырваться из окружения, последними патронами покончили с собой.

Организация радиосвязи и результаты работы радиослужбы.

Четвертое Управление НКГБ СССР с первых дней войны было поставлено перед серьезной задачей – организации бесперебойной связи с группами, находящимися в тылу врага.

Учитывая опыт прошлой войны, когда плохая связь или отсутствие связи губительно отражались на боевой работе, четвертое управление НКГБ, не имея до этого никакой технической базы, приступило к созданию нужных для этих целей кадров – радистов и необходимой материальной части /радиоаппаратуры/.

Условия боевой деятельности партизанских отрядов потребовали конструирования специального типа портативного радиопередатчика, которого промышленность до этого не изготавливала.

В обстановке оккупации СССР вражескими армиями изготовить необходимую аппаратуру в промышленности не представлялось возможным. Ввиду этого, НКГБ СССР была создана из имевшихся специалистов ремонтно-производственная база, которой был сконструирован новый тип портативной радиостанции типа «РПО» (радиостанция партизанского отряда), работавший на батарейном питании [...].

В этот период для двухсторонней связи, 4-ое Управление смонтировало 3 мощных приемно-передаточные станции, дислоцировавшихся в г.г. Ворошиловграде и Воронеже. Эти радиостанции обеспечили

---

* Кудря Иван Данилович (1912–1942). Кадровый розвідник, майор держбезпеки, до війни – начальник відділу розвідувального управління НКВС УРСР. Активний організатор розвідувально-диверсійної роботи в окупованому Києві на першому етапі війни. Створив дієву підпільну групу, але став жертвою зрадництва. Герой Радянського Союзу (1965 р., посмертно). Діяльності резидентури «Максима» присвячено чимало публікацій.

** Виведена до Києва у червні 1943 р. резидент розвідгрупи «Світло» Галина Астахова («Марина») виконала завдання по відновленню зв'язку з цінною агентурою, була арештована гестапо і 30 серпня 1943 р. розстріляна. Зрадник Задорожнюк-Стадницький, який її видав, згодом був засуджений до вищої міри покарання (справа резидентури у ГДА СБУ: Ф. 60. Спр. 26974). До війни працювала науковим співробітником Інституту мовознавства АН УРСР.

нормальную связь с партизанскими отрядами: КОВПАКА, САБУРОВА, ФЕДОРОВА, ЕМЛЮТИНА, ВОРОНЦОВА, ПОГОРЕЛОГО и др.

В 1942 г. налаженная система радиосвязи радиопередатчиков, школа радистов и радиослужба партизанских отрядов была передана Украинскому Штабу партизанского движения.

После того, как руководство партизанским движением было передано УШПД, перед радиослужбой 4-го Управления НКГБ стала задача создания кадров высококвалифицированных агентов-радистов и обеспечения четкой связи с действовавшими в тылу противника оперативно-чекистскими и диверсионно-разведывательными группами.

Одновременно потребовалось в условиях нового этапа войны создать гибкую передвижную сеть радиопередатчиков, приспособленных к изменениям, происходившим на фронтах Отечественной войны.

Для укомплектования групп радистами, в городе Энгельсе, была организована школа связи в составе 13-ти агентов – девушек, впоследствии оправдавших то доверие, которое им оказано, самоотверженной работой в тылу противника.

С января 1943 года в гор. Калаче, Ворошиловградской области были созданы курсы агентов-радистов, выпустившие 14 квалифицированных работников для радиосвязи.

В 1944 году было переподготовлено и обучено 20 радистов.

В период 1944–45 г.г. увеличивавшуюся нужду в квалифицированных кадрах радистов пополняло 4-ое Управление НКГБ ССР, направлявшее в наше распоряжение, по мере необходимости, потребные кадры радистов.

После того, как война была перенесена на территорию противника и сопредельных с Украиной иностранных государств, вновь потребовалось произвести перестройку работы радиослужбы.

Наши группы, находясь в тылу противника, в Чехословакии и Польше, стали находиться от прежних баз 4-го Управления НКГБ УССР на расстоянии, превышающем 1000–1500 км, тогда как забрасываемая в тыл радиоаппаратура не была приспособлена действовать на таком расстоянии.

В связи с этим, были заново оборудованы в Киеве и Львове новые, мощные радиоцентры, оборудованные модернизированного типа радиоаппаратурой, позволившей работать с самыми отдаленными корреспондентами.

За годы Отечественной войны обучено, снаряжено и выброшено в тыл противника в составе специальных групп и резидентур:

в 1941 году	–	17 радистов
в 1942 году	–	24 радиста
в 1943 году	–	21 радист
в 1944 году	–	61 радист
в 1945 году	–	30 радистов
ВСЕГО:	–	153 радиста

В связи со сложной боевой обстановкой работы, вводимые в состав забрасываемых в тыл противника специальных групп за годы Отечественной войны, погибло радистов:

в 1941 году	–	8 чел.
в 1942 году	–	21 чел.
в 1943 году	–	1 чел.
в 1944 году	–	11 чел.
в 1945 году	–	1 чел.
ВСЕГО:	–	42 чел. [...]

В связи с разгромом гитлеровской Германии и успешным завершением Отечественной войны, 4-ое Управление НКГБ УССР, по приказу НКГБ СССР, прекратило свою деятельность, направив основной состав бойцов и командиров спецотрядов и групп в Красную Армию, промышленность и сельское хозяйство.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ НКГБ УССР

подполковник

[підпис] (СИДОРОВ)

26 июля 1945 г.

г. Киев

ГДА СБУ. Ф. 60 («Особові та робочі справи агентів радянських спецслужб»). Спр.86751. Т.46. Арк. 1–46. Машинопис, оригінал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Андрианов, В.Н. (1989). *Зафронтовая работа органов государственной безопасности*. М.: ВКШ КГБ СССР, 248 с.
- Андрианов, В.Н. (1990). *Участие чекистов в партизанской борьбе в годы Великой Отечественной войны*. М.: ВКШ КГБ СССР, 116 с.
- Биструхін, Г.С. (2002). Діяльність спецпідрозділів органів державної безпеки у Великій Вітчизняній війні та використання їх досвіду в сучасних “гарячих точках”. *Сторінки воєнної історії України*. Вип. 6, с. 114–119.
- Борисов, Н. (1968). Оперативные группы во вражеском тылу. *Сборник КГБ СССР*. № 4, с. 124–132.
- Бояринов, Г.И. (1959). *Тактика партизанских действий в будущей войне*: дисс. канд. юрид. наук, 220 с.
- Боярский, В.И. (1991). *Партизанская борьба в годы Великой Отечественной войны и участие в ней органов и войск государственной безопасности*. М.: ИПК ПВ КГБ СССР, 182 с.
- Брайко, П.Е. & Стариннов, И.Г. (1983). *Партизанская война*. Ч.1. М.: В/ч 64510, 335 с.
- Веденєєв, Д. & Слюсаренко, А. (2018). Початковий етап створення Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. *Військово-історичний меридіан*. № 4, с. 95–108.
- Веденєєв, Д. (2014). Розвідувально-диверсійна та контррозвідувальна діяльність органів державної безпеки за лінією фронту в 1941–1945 рр. (за документами НКВС–НКДБ Української РСР). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. № 2, с. 291–352.
- Веденєєв, Д., Козенюк, В. & Сердюк, С. (упоряд.). (2000). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Спецвипуск*, 254 с.
- Веденєєв, Д.В. (2015). Роль спеціальних служб в організації та оперативному забезпеченні розвідувальної роботи партизанського руху на окупованій території України (1941–1944 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. № 2, с. 96–103.
- Веденєєв, Д.В. (2019). Оперативно-бойова діяльність спецпідрозділів Наркомату державної безпеки України під час визволення Східної Європи від нацизму (1944–1945 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. № 2 (32), с. 50–64.
- Вронська, Т. В., Кентій, А. В., Кокін, С. А., Лисенко, О. Є. & Смирнов, Г. В. (упоряд.). (2003). *Київ у дні нацистської навали: за документами радянських спецслужб*. Київ, 527 с.
- Гогун, О. & А. Кентій, А. (2009). «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников». *Красные партизаны Украины. 1941–1944*. К., 586 с.
- Детинин, В.И., Дорошенко, И.А. & Коровин, В.В. (1967). *Чекисты в годы Великой Отечественной войны*. М.: ВШ КГБ, 90 с.
- Єзерський, М.Р. & Кришній, П.І. (2019). Органи керівництва партизанськими силами у роки Другої світової війни (1941–1945). *Воєнно-історичний вісник*. № 2 (32), с. 113–126.
- Іванков, А.В. (1983). *Деятельность органов государственной безопасности Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.)* (автореф. дисс. ... канд. юрид. наук). Москва, 26 с.
- Кентій, А. & Лозицький, В. (2005). *Війна без пощади і милосердя. Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941– 1944)*. К.: Генеза, 408 с.
- Коровин, В.В. & Овчинников, С.Н. (сост.). (1964). *Деятельность органов государственной безопасности в годы Великой Отечественной войны. Сборник документов и материалов*. М.: ВШ КГБ, 444 с.
- Коровин, В.В. (1968). *Деятельность оперативных групп органов государственной безопасности в тылу противника в годы Великой Отечественной войны*. М.: ВШ КГБ, 412 с.
- Куманев, Г.А. & Чайковский, А.С. (1986). *Чекисты стояли насмерть*. К.: Политиздат Украины, 237 с.
- Курас, И.Ф. & Кентій, А.В. (1988). *Штаб непокоренных*. К.: Политиздат Украины, 424 с.
- Лозицький, В.С., Бажан, О.В., Кентій, А.В. & Ткач, О.С. (упоряд.). (2001). *Україна партизанська. 1941–1945. Партизанські формування та органи керівництва ними*. К.: Парламентське вид-во, 319 с.
- Мищенко, Г.П. & Мигрин, Г.П. (1985). *Задача особой важности (Партизанская разведка. 1941 – 1945 гг.)*. К.: Выща школа, 206 с.
- Никитченко, В.Ф. (1971). Чекисты Украины в период Великой Отечественной войны. *Труды ВКШ КГБ при СМ СССР*. № 2, с. 78–85.
- Про внесення змін до деяких законів України з питань оборони: Закон України від 16.06.2016 р. № 1420-VIII. (2016). *Відомості Верховної Ради України*. № 31. Ст. 546.
- Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій Збройних Сил України: Закон України від 07.07.2016 р. № 1437-VIII. (2016). *Відомості Верховної Ради України*. № 33. Ст. 564.

Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-ІХ. (2021). *Відомості Верховної Ради України*. № 41. Ст. 339.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 06.05.2015 р. № 287. (2015). *Офіційний вісник Президента України*. № 13. Ст. 874.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24.09.2015 р. № 555. (2015). *Офіційний вісник Президента України*. № 22. Ст. 1291.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121. (2021). *Офіційний вісник Президента України*. № 9. Ст. 370.

Семенов, Я.Ф. (1985). Некоторые вопросы агентурной разведки оперативных групп органов госбезопасности в тылу противника на территории сопредельных с СССР стран в годы Великой Отечественной войны. *Труды Высшей Краснознаменной школы КГБ СССР*. № 35, с. 70–84.

Старожилов, Н.В. (1983). Партизанские соединения Украины в Великой Отечественной войне. К.: Выща школа, 237 с.

Пирожков, В.П. (глав. ред.). (1985). *Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне: сборник документов и материалов* (в 5 т., Т.2). М.: ВКШ КГБ, 640 с.

Пирожков, В.П. (глав. ред.). (1986). *Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне: сборник документов и материалов* (в 5 т., Т.3). М.: ВКШ КГБ, 1024 с.

Пирожков, В.П. (глав. ред.). (1988). *Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне: сборник документов и материалов* (в 5 т., Т.4). М.: ВКШ КГБ, 1124 с.

Пирожков, В.П. (глав. ред.). (1990). *Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне: сборник документов и материалов* (в 5 т., Т.5). М.: ВКШ КГБ, 1264 с.

Федорчук, В. (1970). Советская военная контрразведка в годы Великой Отечественной войны. *Сборник КГБ при СМ СССР*. № 1, с. 87–95.

Чайковский, А. (1994). *Невідома війна (партизанський рух в Україні 1941–1944 років мовою документів, очима істориків)*. К., 486 с.

Чайковский, А. С. (2019а). *Протистояння. Німецькі і радянські спецслужби у Другій світовій війні (1939–1945)* (у 2 т., Т.1). К.: Фенікс, 456 с.

Чайковский, А. С. (2019б). *Протистояння. Німецькі і радянські спецслужби у Другій світовій війні (1939–1945)* (у 2 т., Т.2). К.: Фенікс, 536 с.

REFERENCES

Andrianov, V.N. (1989). *Zafrontovaya rabota organov gosudarstvennoi bezopasnosti* [Behind-the-front work of state security agencies]. М.: VKSh KGB SSSR, 248 s. [in Russian].

Andrianov, V.N. (1990). *Uchastie chekistov v partizanskoй borbe v godi Velikoi Otechestvennoi voyni* [Participation of security officers in partisan warfare during the Great Patriotic War]. М.: VKSh KGB 116 s. [in Russian].

Borisov, N. (1968). Operativnie gruppi vo vrazheskom tilu [Operational groups in the enemy's rear]. *Sbornik KGB SSSR*. № 4, s. 124–132. [in Russian].

Boyarinov, G.I. (1959). *Taktika partizanskikh deistvii v budushchei voine* [Tactics of guerrilla actions in the future war]. (Candidate's thesis), 220 s. [in Russian].

Boyarskiy, V.I. (1991). *Partizanskaya borba v godi Velikoi Otechestvennoi voyni i uchastie v nei organov i voisk gosudarstvennoi bezopasnosti* [Partisan struggle during the Great Patriotic War and the participation of state security agencies and troops in it]. М.: ИПК ПВ КГБ СССР, 182 s. [in Russian].

Braiko, P.E. & Starinov, I.G. (1983). *Partizanskaya voyna* [Guerrilla warfare]. Vol. 1. М.: V/ch 64510, 335 s. [in Russian].

Bystrukhin, H.S. (2002). Diialnist spetspidrozdiliv orhaniv derzhavnoi bezpeky u Velykii Vitchyznianiі viini ta vykorystannia yikh dosvidu v suchasnykh “hariachykh tochkakh” [The activities of special units of state security agencies in the Great Patriotic War and the use of their experience in modern “hot spots”]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*. Vyp. 6, s. 114–119. [in Ukrainian].

Chaikovskiy, A. (1994). *Nevidoma viina (partyzanskyi rukh v Ukraini 1941–1944 rokiv movoiu dokumentiv, ochyma istoriykiv)* [The Unknown War (partisan movement in Ukraine in 1941–1944 according to documents, through the eyes of historians)]. K., 486 s. [in Ukrainian].

Chaikovskiy, A.S. (2019a). *Protystoiannia. Nimetski i radianski spetssluzhby u Druhii svitovii viini (1939–1945)* [Opposition. German and Soviet special services in the Second World War (1939–1945)]. (v 2 t. T. 1). K.: Feniks, 456 s. [in Ukrainian].

Chaikovskiy, A.S. (2019b). *Protystoiannia. Nimetski i radianski spetssluzhby u Druhii svitovii viini (1939–1945)* [Opposition. German and Soviet special services in the Second World War (1939–1945)]. (v 2 t. T. 2). K.: Feniks, 536 s. [in Ukrainian].

Detinin, V.I., Doroshenko, I.A. & Korovin, I.A. (1967). *Chekisti v godi Velikoi Otechestvennoi voini* [Chekists during the Great Patriotic War]. M.: VSh KGB, 90 s. [in Russian].

Fedorchuk, V. (1970). Sovetskaya voennaya kontrrazvedka v godi Velikoi Otechestvennoi voini [Soviet military counterintelligence during the Great Patriotic War]. *Sbornik KGB pri SM SSSR*. № 1, s. 87–95. [in Russian].

Gogun, O. & Kentiy, (2009). “...Sozdavat nevynosimye usloviya dlya vruga i vseh ego posobnikov”. *Krasnye patrisany Ukrainy. 1941–1944* [“To create unbearable conditions for the enemy and all his accomplices”. The red partisans of Ukraine. 1941–1944]. K., 586 s. [in Russian].

Ivankov, A.V. (1983). *Deyatelnost organov gosudarstvennoi bezopasnosti Ukrainskoi SSR v godi Velikoi Otechestvennoi voini (1941 – 1945 gg.)* [Activities of state security bodies of the Ukrainian SSR during the Great Patriotic War (1941 – 1945)] (Extended abstract of Candidate’s thesis). Moskva, 26 s. [in Russian].

Kentii, A. & Lozytskyi, V. (2005). *Viina bez poshchady i myloserdia. Partyzanskyi front u tylu vermakhtu v Ukraini (1941– 1944)*. [War without mercy. Partisan front near the Wehrmacht in Ukraine (1941–1944)]. K.: Heneza, 408 s. [in Ukrainian].

Korovin, V.V. (1968). *Deyatelnost operativnikh grupp organov gosudarstvennoi bezopasnosti v tilu protivnika v godi Velikoi Otechestvennoi voini* [Activities of operational groups of state security agencies behind enemy lines during the Great Patriotic War]. M.: VSh KGB, 412 s. [in Russian].

Korovin, V.V. & Ovchinnikov, S.N. (comps.). (1964). *Deyatelnost organov gosudarstvennoi bezopasnosti v godi Velikoi Otechestvennoi voini. Sbornik dokumentov i materialov* [Activities of state security agencies during the Great Patriotic War. Collection of documents and materials]. M.: VSh KGB, 444 s. [in Russian].

Kumanev, G.A. & Chaikovskii, A.S. (1986). *Chekisti stoyali nasmert* [The security officers fought to the death]. K.: Politizdat Ukraini, 237 s. [in Russian].

Kuras, I.F. & Kentiy, A.V. (1988). *Shtab nepokorennikh* [Invictus Headquarters]. K.: Politizdat Ukraini, 424 s. [in Russian].

Lozytskyi, V.S., Bazhan, O.V., Kentii, A.V. & Tkach, O.S. O.C. (comps.). (2001). *Ukraina partyzanska. 1941–1945. Partyzanski formuvannia ta orhany kerivnytstva nymy* [Partisan Ukraine. 1941–1945. Partisan formations and their management bodies]. K.: Parlamentske vyd-vo, 319 s. [in Ukrainian].

Mishchenko, G.P. & Migrin, G.P. (1985). *Zadacha osooi vazhnosti (Partizanskaya razvedka. 1941 – 1945 gg.)* [A task of special importance (Partisan intelligence. 1941 – 1945)]. K.: Vishcha shkola, 206 s. [in Russian].

Nikitchenko, V.F. (1971). *Chekisti Ukraini v period Velikoi Otechestvennoi voini* [Chekists of Ukraine during the Great Patriotic War]. *Trudi VKSh KGB pri SM SSSR*. № 2, s. 78–85 [in Russian].

Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu [On the foundations of national resistance]: *Zakon Ukrainy vid 16.07.2021 r. № 1702-IX*. (2021). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 41. art. 339. [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy “Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy” [On the decision of the National Security and Defence Council of Ukraine “On the National Security Strategy of Ukraine”]: *Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 06.05.2015 r. № 287*. (2015). *Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy*. № 13. art. 874. [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku “Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy” [On the decision of the National Security and Defence Council of Ukraine of September 2, 2015 “On the new edition of the Military Doctrine of Ukraine”]: *Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.09.2015 r. № 555*. (2015). *Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy*. № 22. art. 1291. [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku “Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy” [On the decision of the National Security and Defence Council of Ukraine of March

25, 2021 “On the Military Security Strategy of Ukraine”]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.03.2021 r. № 121. (2021). *Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy*. № 9. art. 370. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo Syl spetsialnykh operatsii Zbroinykh Syl Ukrainy [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 07.07.2016 r. № 1437-VIII. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 33. art. 564. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy z pytan oborony [On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Defence Issues]: Zakon Ukrainy vid 16.06.2016 r. № 1420-VIII. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 31. art. 546. [in Ukrainian].

Semenov, Ya.F. (1985). Nekotore voprosi agenturnoi razvedki operativnykh grupp organov gosbezopasnosti v tilu protivnika na territorii sopredelnikh s SSSR stran v godi Velikoi Otechestvennoi voini [Some Issues of Human Intelligence of Operational Groups of State Security Agencies in the Enemy's Rear]. *Trudi Visshei Krasnoznamennoi shkoli KGB SSSR*. № 35, s.70–84. [in Russian].

Starozhilov, N.V. (1983). *Partizanskie soedineniya Ukraini v Velikoi Otechestvennoi voine* [Partisan formations of Ukraine in the Great Patriotic War]. K.: Vishcha shkola, 237 s. [in Russian].

Pirozhkov, V.P. (ed.). (1985). *Sovetskie organi gosudarstvennoi bezopasnosti v Velikoi Otechestvennoi voine: sbornik dokumentov i materialov* [Soviet state security agencies in the Great Patriotic War: a collection of documents and materials]. (v 5 t. T.2). M.: VKSh KGB, 640 s. [in Russian].

Pirozhkov, V.P. (ed.). (1986). *Sovetskie organi gosudarstvennoi bezopasnosti v Velikoi Otechestvennoi voine: sbornik dokumentov i materialov* [Soviet state security agencies in the Great Patriotic War: a collection of documents and materials]. (v 5 t. T.3). M.: VKSh KGB, 1024 s. [in Russian].

Pirozhkov, V.P. (ed.). (1988). *Sovetskie organi gosudarstvennoi bezopasnosti v Velikoi Otechestvennoi voine: sbornik dokumentov i materialov* [Soviet state security agencies in the Great Patriotic War: a collection of documents and materials]. (v 5 t. T.4). M.: VKSh KGB, 1124 s. [in Russian].

Pirozhkov, V.P. (ed.). (1990). *Sovetskie organi gosudarstvennoi bezopasnosti v Velikoi Otechestvennoi voine: sbornik dokumentov i materialov* [Soviet state security agencies in the Great Patriotic War: a collection of documents and materials]. (v 5 t. T.5). M.: VKSh KGB, 1264 s. [in Russian].

Starozhilov, N.V. (1983). *Partizanskie soedineniya Ukraini v Velikoi Otechestvennoi voine* [Partisan formations of Ukraine in the Great Patriotic War]. K.: Vishcha shkola, 237 s. [in Russian].

Viedienieiev, D. & Sliusarenko, A. (2018). Pochatkovyi etap stvorennia Syl spetsialnykh operatsii Zbroinykh Syl Ukrainy [The initial stage of the creation of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine]. *Viiskovo-istorychnyi merydian*. № 4, s. 95–108. [in Ukrainian].

Viedienieiev, D. (2014). Rozvidualno-dyversii na kontrozvidualna diialnist orhaniv derzhavnoi bezpeky za liniieiu frontu v 1941–1945 rr. (za dokumentamy NKVS–NKDB Ukrainskoi RSR) [Intelligence-sabotage and counter-intelligence activities of state security agencies along the front line in 1941–1945 (according to documents of the NKVD–NKDB of the Ukrainian SSR)]. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB*. № 2, s. 291–352. [in Ukrainian].

Viedienieiev, D., Kozeniuk, V. & Serdiuk, S. (comps.). (2000). *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB* [From the archives of the VUChK–HPU–NKVD–KGB]. Spetsvyypusk, 254 s. [in Ukrainian].

Viedienieiev, D.V. (2015). Rol spetsialnykh sluzhbb v orhanizatsii ta operatyvnomu zabezpechenni rozvidualnoi roboty partyzanskoho rukhu na okupovanii terytorii Ukrainy (1941–1944 rr.) [The role of special services in the organization and operational support of intelligence work of the partisan movement in the occupied territory of Ukraine (1941–1944)]. *Voienno-istorychnyi visnyk*. № 2, s. 96–103. [in Ukrainian].

Viedienieiev, D.V. (2019). Operatyvno-boiova diialnist spetspidrozdiliv Narkomatu derzhavnoi bezpeky Ukrainy pid chas vyzvolennia Skhidnoi Yevropy vid natsyzmu (1944–1945 rr.). [Operational and combat activities of special units of the People's Commissariat for State Security of Ukraine]. *Voienno-istorychnyi visnyk*. № 2 (32), s. 50–64. [in Ukrainian].

Vronska, T.V., Kentii, A.V., Kokin, S.A., Lysenko, O.Ye. & Smyrnov, H.V. (comps.). (2003). *Kyiv u dni natsystskoi navalny: za dokumentamy radianskykh spetssluzhbb* [Kyiv during the Nazi invasion: according to the documents of the Soviet special services]. Kyiv, 527 s. [in Ukrainian].

Yezerskyi, M.R. & Kryshnii, P.I. (2019). Orhany kerivnytstva partyzanskymy sylamy u roky Druhoi svitovoi viiny (1941–1945) [Governing bodies of partisan forces during the Second World War (1941–1945)]. *Voienno-istorychnyi visnyk*. № 2 (32), s. 113–126. [in Ukrainian].

Dmytro VIEDIENIEIEV

*Doctor of Historical Sciences, Professor
The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8929-9875>

**OPERATIONAL AND COMBAT ACTIVITIES OF SPECIAL FORMATIONS AS A FACTOR
IN THE LIBERATION OF UKRAINE AND THE COUNTRIES OF EASTERN EUROPE
FROM HITLER'S OCCUPATION: DOCUMENTS OF THE SECTORAL STATE ARCHIVE
OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE**

In the context of the so-called “sixth generation” wars and the spread of unconventional (hybrid) strategy and tactics of wars and military-political conflict, the role of special operations forces, irregular (insurgent-guerrilla) formations, proxy forces, non-governmental destructive formations, etc. has grown unprecedentedly. The organization of special intelligence, reconnaissance and sabotage actions, partisan and underground formations of groups (struggle) on enemy territory or on one's own occupied territory have become one of the leading functions of special forces and special services. Given the tasks of the Special Operations Forces, special services, and the Defence Forces of Ukraine in general, the vast experience of combat, reconnaissance, and sabotage activities conducted in the territories occupied by the Nazis by the specialized bodies (units) of the People's Commissariat of Internal Affairs (NKVD) and the People's Commissariat of State Security (NKGB) seems very instructive.

The scientific and documentary publication publishes a thematic selection of archival documents from Fund 60 (“Personal and work files of Soviet special services agents”) of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine. The documents reveal the organization and functions of the unit for managing frontline combat and reconnaissance and sabotage activities, the forms and methods of its work in the territory occupied by the Nazis, provide extensive statistical material on the main results of special activities in the aggressor's rear, and highlight the difficulties of establishing operational work in this area. The author reveals the content of the leading areas of reconnaissance and sabotage work of the 4th Directorate of the NKVD-NKDB of the Ukrainian SSR in 1941–1945, its role in ensuring the liberation of Ukraine and Eastern Europe from Nazism. An analysis of the state of the historiography and archeography of the problem is presented.

Keywords: *Second World War, Eastern Europe, special services, intelligence, sabotage, special operations, partisanship, military-historical archaeography.*